

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

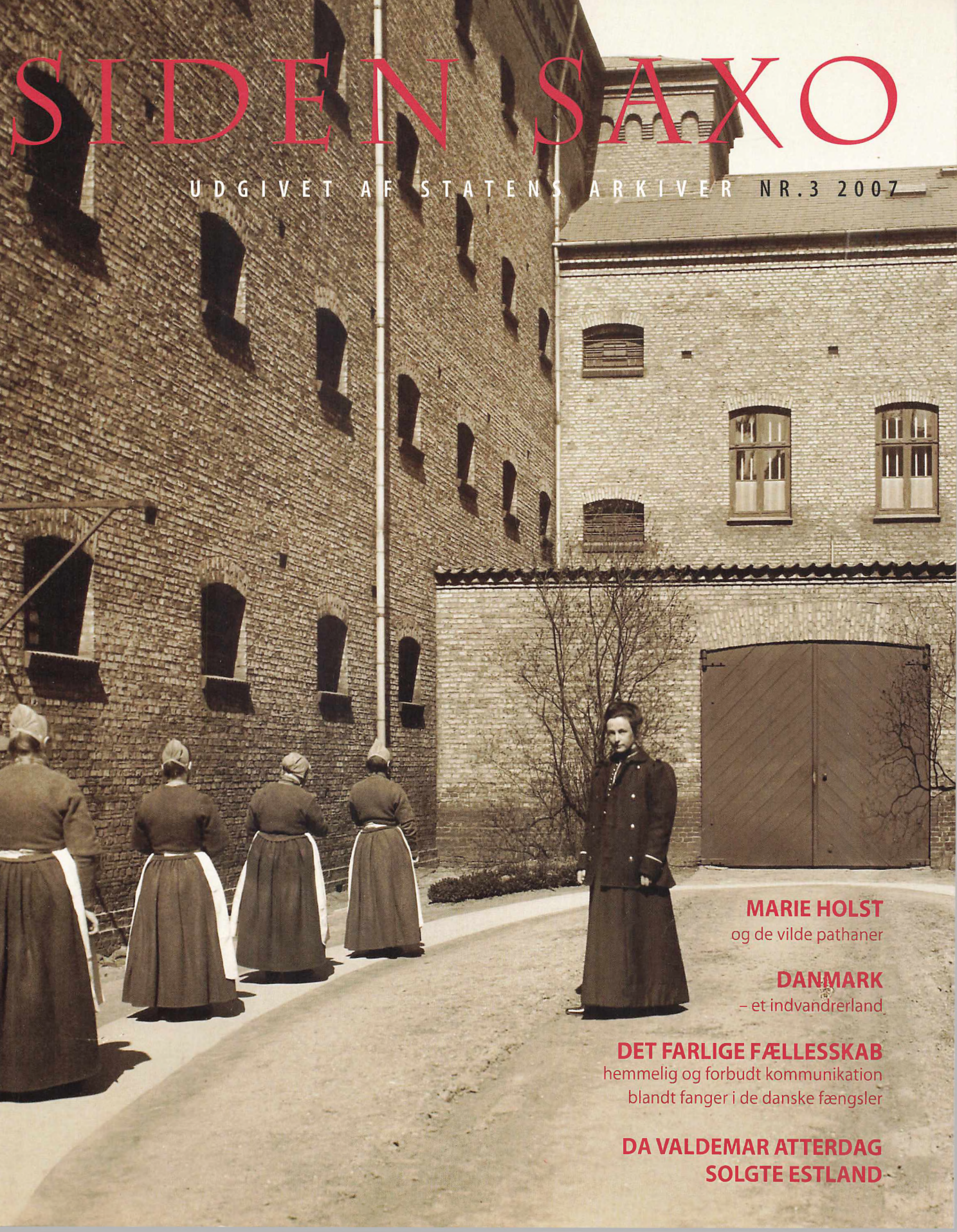
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER NR.3 2007

MARIE HOLST
og de vilde pathaner

DANMARK
– et indvandrerland

DET FARLIGE FÆLLESSKAB
hemmelig og forbudt kommunikation
blandt fanger i de danske fængsler

**DA VALDEMAR ATTERDAG
SOLGTE ESTLAND**

1807 – ET NEDSLAG I DANMARKSHISTORIEN

AF LARS BANGERT STRUWE & OLE MAGNUS MØLBAK ANDERSEN

Ikke ofte kan man datosætte ændringer i en stats politik eller dens indbygges selvforståelse. Det sker dog, at enkeltstående begivenheder på dramatisk vis ændrer på historiens langsomt fremadskridende gang. Krig og til dels sygdom har fungeret som sådanne markører. Slaget på Rheden i 1801 og Københavns Bombardement i 1807 danner sammen med afståelsen af Norge i 1814 tre markører, der i fællesskab voldsomt ændrede Danmarkshistorien

Den Franske Revolution og Koalitionskrigen – også kendt som Revolutions- og Napoleonskrigen – havde raset i Europa i otte år, uden at det havde påvirket den menige dansker eller nordmand i nævneværdig. Handelen voksede, og nogle blev meget rige. Men krigen og dens gru havde man undgået. Rent faktisk havde der ikke været fjendtlige tropper inde på dansk territorium siden afslutningen på Store Nordiske Krig i 1720. Staten havde fra slutningen af 1700-tallet indtaget en neutral stilling. Derfor virkede de britiske angreb på København i 1801 og 1807 meget voldsomme i samtiden. Prins Frederik (fra 1808 Frederik 6.) stod i 1807 inden bombardementet over for et umuligt valg: Skulle Danmark opgive neutraliteten til fordel

for Frankrig eller Storbritannien? Det forebyggende britiske angreb kastede Danmark i armene på Napoleon og Frankrig. Og fra 1807 til 1812 så det faktisk ud som om, at man holdt på den vindende hest.

Napoleon og Frankrig vandt dog som bekendt ikke krigen, og i 1815 var det slut med Napoleons styre. En af de største tabere var Danmark, og danske historikere har efterfølgende tolket og ikke mindst voldsomt kritiseret den danske regeringsledelse. Hvad kunne eller skulle Frederik 6. have gjort? Han burde nok have forladt alliance med Frankrig i 1812 eller året efter, men gjorde det ikke. Frederik 6. er på den ene side en af de mest elskede danske konger. Han opløste stavnsbåndet og gjorde bonden fri, men han tabte også det halve kongerige, hvorfor han også er en af de i eftertiden mest kritiserede konger. Nemtest er det for historikere bagefter at påpege fejlene, vel skærmet af 200 års afstand og følgende efterrationalisering.

I dette nummer af Siden Saxo er spædvidden stor og efterrationaliseringerne få. Vi når fra Estland til Afghanistan, fra middelalder til nyeste tid og fra stats-historie til indvandrerhistorie. Og ikke mindst ønsker vi alle god læselyst!

SIDEN SAXO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE, Nr. 3 • 24. ÅRGANG 2007

DISTRIBUTØR:

Syddansk Universitetsforlag

REDAKTØRER:

Lars Bangert Struwe (ansv.)
Ole Magnus Mølbak Andersen

REDAKTIONSPANEL:

Poul Olsen
Steen Ousager

LAY-OUT:

Anne Charlotte Mouret, UniSats

TRYK: Narayana Press

ABONNEMENT:

Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 7999,
www.universitypress.dk

GIRONR.: 8042020

ÅRGANG:

2007 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved forsendelse
kr. 60. Udlands-abonnement årgang 2007:
Kr. 250.

ISSN: 01 09 6028

DISTRIBUTION:

Magasinpostkontoret. Adresseændring meldes
på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

FORSIDE:

Fanger i Christianshavns Kvindefængsel.
Årstal ukendt, fotografi af Peter Elfelt.
Det Kongelige Bibliotek.

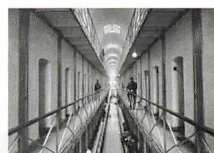
© COPYRIGHT:

Siden Saxo 2007

INDHOLD

MARIE HOLST <i>og de vilde pathaner</i> ANNE MARIE OVERGAARD	4
DA VALDEMAR ATTERDAG SOLGTE ESTLAND STEN LUNDØ	15
DET FARLIGE FÆLLESSKAB <i>hemmelig og forbudt kommunikation blandt fanger i de danske fængsler</i> MARTIN ROVANG JENSEN	27
DANMARK <i>– et indvanderland</i> BENT ØSTERGAARD	37
BOGNYT	48
SPØRGEKASSEN	50

STATENS ARKIVER

ÅBNINGSTIDER PÅ
STATENS ARKIVERS LÆSESALE:

RIGSARKIVET:
Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag
kl. 9.00 til 16.00.

LANDSARKIVERNE:
Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Lørdagslukket fra 1. maj til 31. august.

ERHVERVSARKIVET:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

DANSK DATA ARKIV:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

www.sidensaxo.dk

Marie Holst

og de vilde pathaner

I efteråret 1896 steg den 30-årige Marie Holst fra Kolding ombord på et skib med kurs mod Indien. Hun havde netop taget lægeeksamen i England og havde fået sin første ansættelse på et hospital i den sydindiske by Bangalore. Hospitalet tilhørte et britisk missions-selskab, og Maries virke var altså både som læge og missionær. Marie Holst hørte dermed til de allerførste danske kvinder, der rejste ud under fjerne himmelstrøg for at stille sine lægefaglige kundskaber til rådighed og for at tjene vor Herre på missionsmarken.

ANNE MARIE OVERGAARD

> Marie var den ældste pige i en søskendeflok på fem. Her ses hun d. 22. maj 1882 sammen med sin far og søskende. Billedet er taget efter morens død og sandsynligvis i forbindelse med Maries konfirmation. Fra venstre Valdemar, Elise, Marie, faderen Christian Gerhard Holst, Ludvig og Henriette. Foto: privat eje.

kenner satte tankerne i gang hos den unge Marie: »Herren rørte mit Hjærte, jeg saa mit Liv som tomt og usselt, jeg følte Herren kalde mig.« Hendes forlovede delte ikke hendes behov for at leve efter Guds ord, og Marie så derfor ingen anden udvej end at bryde forlovelsen.

At Marie var gjort at et særligt stof, stod tidligt klart for pastor Helweg-Larsen, der blev en livslang ven: »... skal jeg nævne en aandelig Fare, som kunde særlig true hende, [er] det maaske ved Lysten til det usædvanlige, til at gjøre noget anderledes end Andre. Denne Fare ligger altid mer for helt udprægede Karakterer, som hun er«.

Diakonisse og menighedsplejerske

I maj 1887 indtrådte Marie som provesoster på Den danske Diakonissestiftelse i København. Her blev hun gennem halvandet år uddannet i sygepleje. Mens hun var

på Diakonissestiftelsen, blev diakonissen, søster Sara, udsendt til Indien for Det danske Missionselskab (DMS). Søster Sara var den første ugifte danske kvinde, der blev udsendt som missionær, og Marie kommenterer begivenheden således: »Da jeg horte Søster Sara skulle rejse, takkede jeg Herren, at Vejen var beredt, og jeg bad Ham, at han ogsaa vilde bruge mig derovre.«

Efter halvandet år blev Marie udsendt som menighedsplejerske til Svendborg, og her modnedes missionstanken for alvor. Miljøet omkring Vor Frue Kirke med pastor Rasmus Prip i centrum var meget missionsinteresseret, og pastorens egen søn, Einar Prip, stiftede senere missionselskabet »Osterlandsmissionen« med base i Syrien.

Den første person, Marie betroede sig til, var Diakonissestiftelsens forstanderinde, Louise Conring, der imidlertid blot svarede, at søster Saras breve ikke lod opmuntrende. I et senere brev tilføjede hun, at endnu en søster fra Diakonissestiftelsen, Andrea Gehlert, var rejst til Indien. For Marie må dette have været tegn på accept fra frk. Conrings side, for kort tid herefter, i 1889, ansøgte hun DMS om antagelse som missionær.

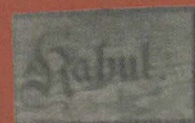
»Om nogensinde, saa er det nu Missionstid«

Marie Holst og Einar Prip var ikke de eneste unge danske kristne, der i slutningen af 1800-tallet drømte om et liv i ydre missions tjeneste. Med århundredeskiftet lige om hjørnet var der i visse kristne kredse en klar fornemmelse af, at de sidste tider var nær. Den amerikanske *Student Volunteer Movement*, der i Danmark fik navnet Fri-villige Studenters Missionsforbund, arbejdede med sloganet »The World Christianized Before 1900«. Selvom »1900« senere blev erstattet med »in our generation«, og dermed skaffede de ivrige vakte mere tid, så stod det klart, at skulle verden kristnes inden Jesu forventede genkomst, så skulle der handles.

Biblen havde i århundreder pålagt kristne omvendelse af hedninge gennem missionsbudet: »Gå derfor hen og gør alle folkeslagene til mine disciple, idet I døber dem i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn, og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befalet jer« (Matt. 28,18b-20).

Men mission kræver et sted at missionere, en missionsmark, og eftersom kolonisering indtil 1800-tallet hovedsageligt havde været forbeholdt katolske lande som Spanien og Portugal, var mulighederne for protestantiske lande begrænset. Det ændrede sig i 1800-tallet. De vestlige lande underlagde sig nye territorier: Indien blev britisk kronkoloni i 1858, Kina, der hidtil kun havde tilladt udenlandske handelsfolk i byen Canton, blev åbnet i 1860, og de europæiske magter underlagde sig Afrika i perioden 1880-1900. Dansk mission havde fundet sted, men i beskedent omfang. Frederik 4., der var glødende pietist, stod bag udsendelsen af missionærer til Grønland, Finmarken og Trankebar. Men det var først i 1821, at det første danske missionselskab, Det danske Missionselskab, blev dannet. Og der skulle gå hele 42 år, inden det kunne udsende sin første missionær.

I takt med den europæiske ekspansion i Afrika og Asien opstod i protestantiske lande også ønsket om lade evangeliet nå disse landes ikke-kristne befolkninger. Eller som præsten Henry Ussing i 1902 formulerede det i sin bog *Evangeliets Sejrsgang ud*

Kilder og Litteratur

Det danske Missionselskabs arkiv, Rigsarkivet.

Torben Christensen, *En kirke bliver til*, København, 1957.

Dansk Pathanmissionsarkiv, Rigsarkivet.

Marie Holst, *Foran Afghanistanens lukkede Døre*, 1916.

Marie Holst, *Til hans Ære*, 1916.

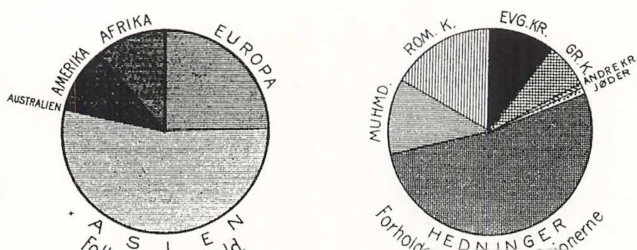
Mogen Jensen, *To mænd og deres mission*. Christiansfeld, 1992.

www.mardan.com

Missionstid. Oversigten her illustrerer på fineste vis, hvordan de danske missionselskaber og deres støtter så på den store opgave. Kr. Høyer, Kortbog fra dansk Mission, 1904.

over Jorden: »Gennem det uhyre Opsving, der saaledes er foregaaet i Verdens Forhold, lægges Missionsopgaven for som aldrig før. De andre Verdensdele ere ikke længere »langt borte«, Hedningefolkene ere ikke længere de kristne Lande »uvedkommende«. [...] Om nogensinde, saa er det nu Missionstid.«

Hver Dag
dør 95,290 Hedninger
uden Haab

* i Indien:

i Kina:

i Dag dør:
22,000

i Dag dør:
55,000

i en Time:
4200

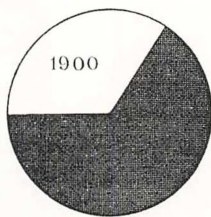
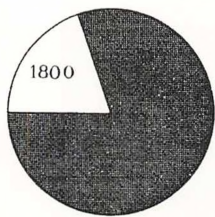
i en Time:
4100

i en Minut:
20

i en Minut:
23

Hver Time
gaa 4000 Hedninger
ind i Evigheden

Evangelisationens Fremgang i sidste Hundredeaar

* Efter »Rapport for Stud. Vol. Miss. Union«

Læge og missionær

Marie ønskede at rejse ud som læge. Marie mente også i den henseende at følge Jesu eksempel, om hvem hun skrev: »Jesus, vor Frelser, var den første store Lægemissionær; hans Disciple gjorde, som han bad dem, helbredte og prædikede.«

Tankegangen var også udbredt i udlandet. Britiske missionselskaber havde således adskillige hospitaler i Indien. Når først hedningene havde lagt den første mistro bag sig, havde lægemissionærerne god adgang til dem, fordi havde noget at tilbyde: kyndig lægehjælp. Derfor blev lægemission i visse missionselskaber anset for et meget effektivt missionsmiddel. Fra Danmark var der i 1890 endnu ikke udsendt nogen lægemissionærer, hvilket blandt andet skyldtes missionselskabernes fokus på den rene ordmission.

Fra missionæren Herman Jensen i DMS vidste Marie, at selskabet lagde vægt på høj uddannelse blandt missionærerne, der hovedsageligt var teologer. At hun ønskede at rejse ud som læge, skal nok ses i det lys. Det var en mere anset stilling end uddannelse i sygepleje, og medicinstudiet lå i naturlig forlængelse af hendes hidtidige virke.

I sin ansøgning til DMS havde Marie søgt om støtte til medicinstudiet mod, at hun i en årrække bandt sig til selskabet. Hun foreslog selv, at uddannelsen skulle tages i England, hvor hun ville få sin eksamen, inden hun fyldte 30, som var DMS's aldersgrænse for antagelse af missionærer. I 1890 rejste hun til London for at forberede sig til den britiske studentereksamen, der forlangtes for optagelse på medicinstudiet. DMS havde endnu ikke givet tilsagn om pekuniær støtte, og da det positive svar endelig kom, valgte Marie alligevel at finansiere uddannelsen af privat vej. Årsagen var, at hun tvivlede på, at hun kunne gennemføre uddannelsen på de normerede fem år.

I foråret 1891 blev hun optaget på The London School of Medicine for Women på the Royal Free Hospital. Hun afsluttede medicinstudiet – helt efter planen – i 1896, hvorefter hun i Bruxelles samme efterår tog den medicinske doktorgrad.

Marie søgte ansættelse i DMS, der imidlertid afslog. Hun rejste derfor til Indien under det britiske kvindemissionselskab, Church of England Zenana Missionary Society (CEZMS). Målet

var Bangalore i Sydindien, hvor hun som nævnt skulle arbejde på et af selskabets hospitaler.

Blot to år senere i 1898 blev hun forflyttet til Peshawar i Nord-Indien (i det nuværende Pakistan), hvor hun skulle vikariere for en syg kollega på The Duchess of Connaught Hospital, der skulle bane vejen for evangeliets forkyndelse blandt muslimske kvinder. Maries begejstring var begrænset, for mens hun i Sydindien kunne lære de samme sprog, som senere kunne anvendes på DMS's missionsmark, taltes der i Nordindien helt andre sprog. Dermed rykkede drømmen om at arbejde for det store danske selskab længere væk.

Teltmissionens fødsel

I 1900 herskede der i den nordlige del af Indien en stor hungersnød. De katastrofale forhold fik den britiske kolonimagt til at opfordre alle til at hjælpe. Marie tog sammen med en indisk sygeplejerske, Elisabeth, til byen Beas i staten Punjab, hvor omtrent 80 kvinder var samlet i en teltlejr. Forholdene

var katastrofale: ud over sult måtte de nodstede også kæmpe med sygdomme som kolera og tyfus. For Marie brændte oplevelsen sig fast, og hun skrev senere, at hun ikke havde troet den slags lidelser mulige.

I Beas gik det op for Marie, at tusindvis af mennesker rundt om i landsbyerne udenfor Peshawar ingen mulighed havde for at besøge hospitalet – enten fordi afstanden var for stor, eller de var for syge til at rejse. Marie ville derfor rejse rundt i distriktet med et felthospital, så hun kunne komme de trængende til hjælp. Maries drøm var at kunne rejse ind i Afghanistan, hvor der dengang som i dag var strengt forbud mod at bedrive kristent missionsarbejde.

Maries mission

Kontrakten med det britiske kvindemissionselskab udløb i 1902, og Marie rejste for første gang i seks år til Danmark. Tiden skulle bruges til at skaffe støtte til »Teltmissionen«, som Maries projekt blev døbt. Interessen var overvældende. Kristelig Lægeförening tilkendegav med det samme støtte, Lærerindernes Missionsforbund ville betale for en lærerindes løn, og DMS ville udrede Maries løn. Så vidt så godt.

Briterne var til gengæld ikke begejstrede for ideen. Området, som Marie ville arbejde i, North Western Frontier Province, var kendt for den lokale befolknings, pathanernes, fjendtlige indstilling over for europæerne – og i særdeleshed den britiske kolonimagt, som de lokale stammer flere gange havde bekriget i det bjergrige område på grænsen til Afghanistan. De britiske missionselskaber i Nord-Indien

Marie fotograferet sammen med familie og veninde i Horsens. Fra venstre sygeplejerske Maria Rasmussen, Marie, Maries indiske plejedatter Eleanor og Maries søster Henriette, ca. 1903. Foto: Dansk Pathanmissions Arkiv.

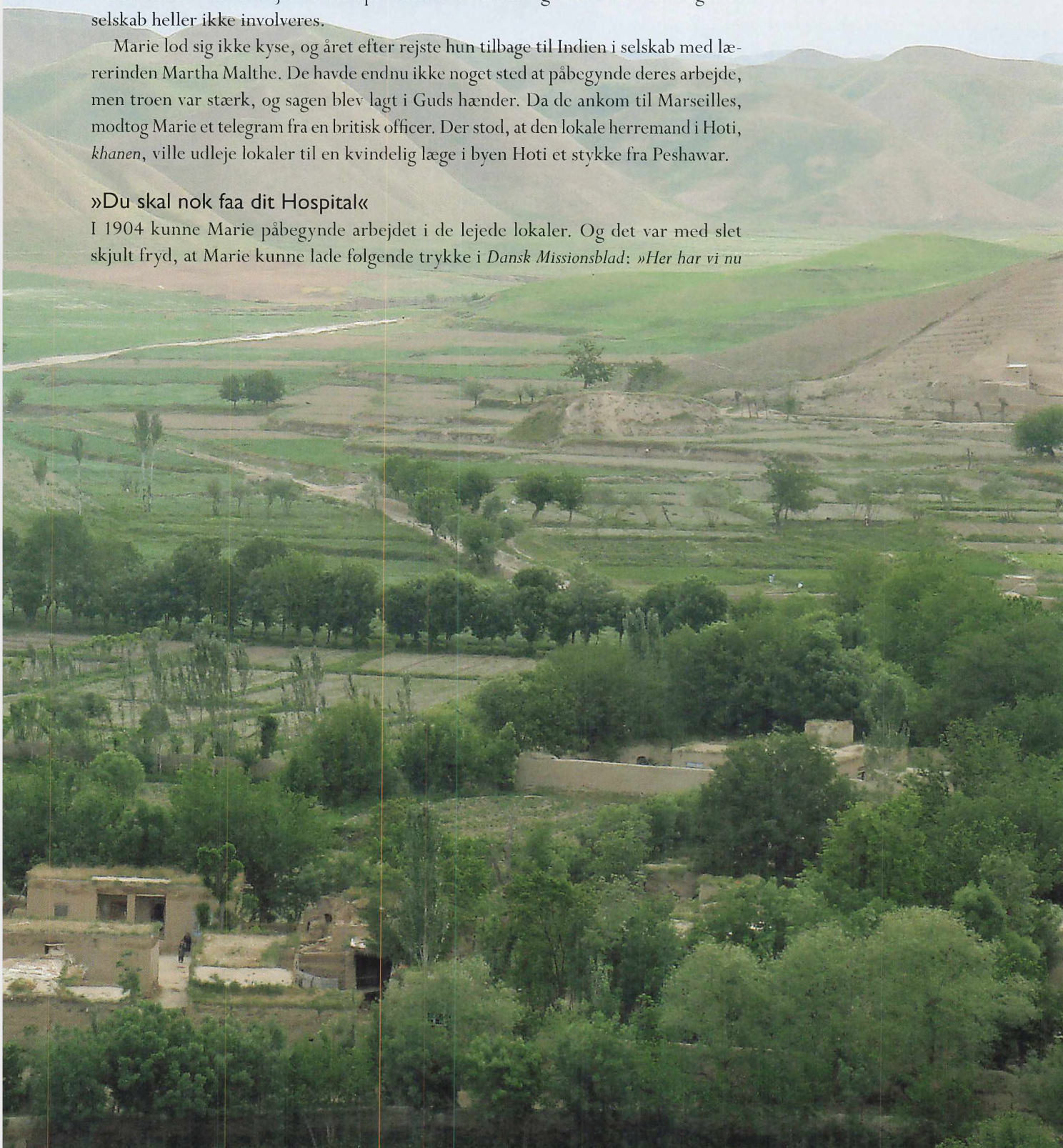
> advarede kraftigt mod projektet, fordi Marie med sine 37 år var alt for ung (!), ja og så var hun kvinde. Erfaringerne med mission i området var desuden dårlige, og pathanerne blev betegnet som »fanatiske Muhamedanere«. Hun ville ganske enkelt risikere liv og lemmer, og man anså det for usandsynligt, at de britiske myndigheder ville tillade hende at rejse rundt i provinsen. Af samme grund ville hendes gamle selskab heller ikke involveres.

Marie lod sig ikke kyse, og året efter rejste hun tilbage til Indien i selskab med lærerinden Martha Malthe. De havde endnu ikke noget sted at påbegynde deres arbejde, men troen var stærk, og sagen blev lagt i Guds hænder. Da de ankom til Marseilles, modtog Marie et telegram fra en britisk officer. Der stod, at den lokale herremand i Hoti, *khanen*, ville udleje lokaler til en kvindelig læge i byen Hoti et stykke fra Peshawar.

»Du skal nok faa dit Hospital«

I 1904 kunne Marie påbegynde arbejdet i de lejede lokaler. Og det var med slet skjult fryd, at Marie kunne lade følgende trykke i *Dansk Missionsblad*: »Her har vi nu

Nutidigt billede fra den nordvestlige, pashtun-talende del af Afghanistan.

været i 5 Uger, og Assistant Commissioner har i alle Maader draget Omsorg for os, saa Mr. Hoares Forklaring til C.E.Z.M.S, at jeg vilde møde absolut Modstand fra Regeringens Side har vist sig at være lige saa grundløs som hans Tale om, at vi vilde finde lukkede Døre og lide Overlast fra »de vilde Pathaner.« En af disse gav os Husly, da vi først kom til Hoti, og nu har en Repræsentant for Regeringen gjort det samme.«

Med de lejede lokaler i Hoti havde Marie et udgangspunkt, hvorfra hun kunne drage ud i distriktet med sine tre telte: et boligtekt, en »operationsstue« og et »sengeafsnit«. Transporten foregik i hestevogn. Maries kundskaber rygtedes hurtigt. Allerede i 1904 modtog hun tilbud fra selveste emiren i Kabul om at blive dennes livlæge. Emiren måtte dog acceptere et høfligt nej fra den danske kvinde, fordi han ikke ville tillade hende at missionere blandt afghanerne.

På »hospitalet« var pladsen trang, hygiejnen ringe, stoben fra basargaden var øredovende, og om sommeren måtte Marie lukke ned på grund af varmen. Kort sagt var forholdene alt andet end optimale, og det varede da heller ikke længe, for Marie begyndte at spekulere på et nyt og mere tidssvarende hospital.

Hun kontaktede derfor Teltmissionens komite og bad om 50.000 til et nyt hospital. Det var noget af en mundfuld for komiteen, der må have sendt Marie et utilfredsstillende svar. I hvert fald så hendes lillebror, Ludvig, sig nødsaget til at sende sin søster et par manende ord: »Du MAA tage dig Tid til personlig at sende et Par Ord til hvert enkelt af Medlemmerne [...]. Pengene kommer nok; jeg kan betro dig at det sikkert ogsaa er de enkelte Medlemmers private Mening at samle 50.000 Kr. ialt saa du kan faa Hospital og Bolig. Komiteen var jo ked af dit første KOLDE Svar.«

Teltmissionens komite iværksatte i samarbejde med Kristelig Lægeforening en indsamling i 1907 og samme år havde man samlet det ønskede beløb ind. I 1909 blev New Zenana Hospital i Mardan indviet. Det var med sine 25 senge det største danske missionshospital i Indien. Med den øgede plads og flere senge blev det muligt for Marie at have flere patienter i længere tid. I 1909 blev der dannet en fast komite i Danmark, med lægen Christian Saugman fra Kristelig Lægeforening som formand.

Det nye hospital betød også nye tider for distriktsarbejdet. Indtil nu havde Marie rejst rundt med teltet, men med det nye hospital havde hun ikke længere tid. Hun overlod derfor opgaven til den danske sygeplejerske, Maria Rasmussen, der siden 1905 havde været ansat hos hende. Distriktsarbejdet blev prioriteret højt, fordi der herigennem kunne skabes tillid og kendskab til hospitalet i Mardan. Opgørelser over behandlede viser, hvor stor betydning arbejdet havde for kontakten med lokalbefolkningen. I 1909 behandlede Marie ifølge egne opgørelser 140 patienter på hospitalet i Mardan, mens 2.687 patienter blev behandlet i distriktet. For året 1911 behandlede 157 på New Zenana Hospital og hele 7.179 i distriktet.

Effata, Kana og Kabul

Teltmissionen levede ligesom nutidens hjælpeorganisationer af indsamlede midler. Og på Maries tid var kreativitet en væsentlig faktor, når interessen og støtten fra de danske givere skulle fastholdes. For eksempel fik alle sengene på hospitalet navne såsom »Effata«, »Kana« og »Kabul«. Sengens navn fremgik af en træplade over ho

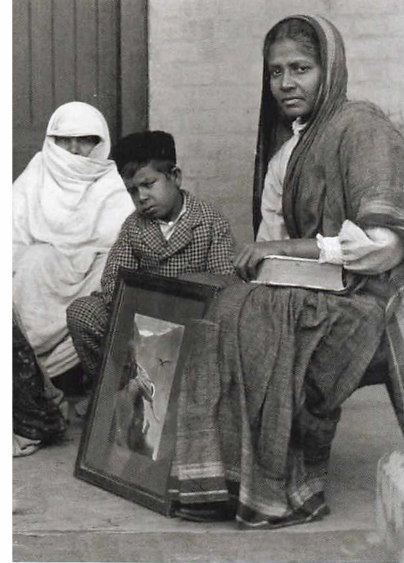

> vedgæret. Danske støtter af missionen kunne så blive »faddere« for en seng, ligesom patienter i de enkelte senge kunne følges i Teltmissionens blad, *Fra Teltmissionen*. »Fadderne« blev årligt offentliggjort i bladet med angivelse af støttens størrelse – som et eksempel til efterfølgelse.

Desuden blev der dannet sykkredse landet over, hvor kvinder og piger fremstillede håndarbejder, der senere kunne tilbydes ved Teltmissionens udsalg, ligesom man også gennem salg af blade og bøger skaffede sig indtægter. Et andet vigtigt middel var missionsmoder, hvor medlemmer af Teltmissionen i Danmark rejste rundt i Danmark for at informere om arbejdet – gerne med kontant afregning i form af klingende mont efter mødet.

Billede øverst:
Pathankvinder og børn samlet omkring en af Mariens bibelkvinder på verandaen foran hospitalet, ca. 1910.
Foto: Dansk Pathanmissions Arkiv.

Billede til venstre:
Marie fotograferet med de indiske sygeplejersker og sygeplejeelever foran sit hospital, New Zenana Hospital, ca. 1910.
Foto: Dansk Pathanmissions Arkiv.

Dansk Sygeplejehistorisk Museum viser frem til d. 21. december udstillingen »Foran Afghanistans lukkede Døre« om Marie Holst og hendes arbejde i Indien.« Se nærmere på: www.sygeplejemuseum.dk

De vilde pathaner

Som nævnt ovenfor gjorde modtagelsen i Hoti i 1904 bekymringerne om »de vilde pathaner« til skamme. Ikke desto mindre berettede hendes breve om, at advarslerne inden hendes ankomst nok ikke var uden grund. Hun skriver selv i 1908 i *Dansk Missionsblad*: »Undertiden er der over 30 Mord i en Maaned. Grunden til disse er gerne Kvinder, Jord eller Penge. Det hele kommer ofte meget pludseligt. Man ser Folk tale sammen paa Gaden, saa hæftig Ordstrid, i næste Øjeblik Nævekamp og, bliver de ikke skilt ad, – Kniven.«

Selve missionsdelen af den danske læges virke var årsag til en del bekymring blandt patienterne. Som en pathankvinde skulle have sagt til Marie: »Ja, Folk siger jo, at De sender Patienterne ned til Panjab og døber dem dér. Der er andre der siger: Medicinen derinde er fortrinlig, det er der ikke Tvivl om, men mon der ikke er noget i den som faar Folk til at forlade deres egen Religion og antage en ny?« Antagelse af kristendommen havde ofte store sociale konsekvenser for konvertitterne, og Mariens recept mod bekymringen var at skabe tillid. Et middel var sproget. Marie tilegnede sig hele tre lokale sprog, persisk, urdu og pashtu. Det var også vigtigt, at patienterne følte sig godt tilpas. Derfor tilpassede Marie mad og medicin henholdsvis pathaner og hinduer. For eksempel ville pathanerne i modsætning til hinduerne helst have medicinen tør, og jo værre den smagte desto bedre.

Marie gav flere gange udtryk for, at hun for det meste følte sig velkommen og vellidt, om end missionsarbejdet blandt pathanerne var temmelig trægt. Ofte havde Marie en oplevelse af, at patienterne kun lyttede til ordet for at glæde hende. Men når pathanerne blev omtalt som »vilde« og »fanatiske«, understregede hun deres gæstfrihed og venlighed. Og pathanernes stolte og til tider stejle natur kan meget vel have været egenskaber Marie beundrede. Ja, hun har måske kunne genkende et par karaktertræk fra sig selv?

»God called Marie Holst home«

I februar 1917 måtte lærerinden Anna Graversen, der siden 1916 havde været ansat hos Marie sende et trist telegram til Danmark: »Sunday Morning suddenly God called Marie Holst home. Chatterje here. Work going on. Graversen.« Efter et sygebesøg en sen aften i distriktet havde hun insisteret på at spadsere hjem for at få lidt frisk luft. Marie var fra barnsben tunghør og bemærkede måske derfor ikke, at en vogn i stor fart nærmede sig mørket. Hun blev påkørt bagfra og fundet svært kvæstet nogle timer senere. Hun døde tidligt om morgenen d. 18. februar.

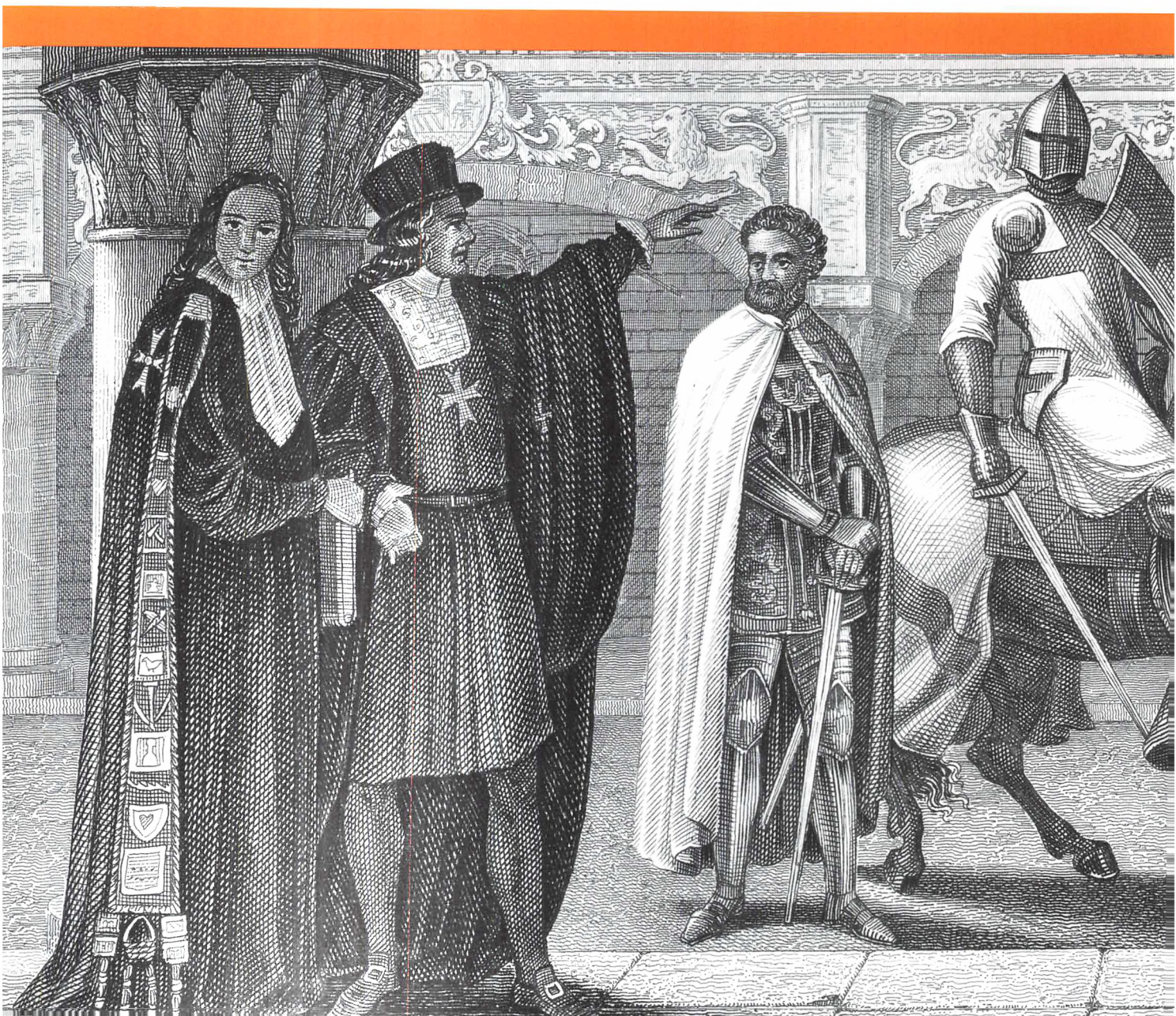
Hospitalet lukkede frem til 1920, hvor lægen Anna Bramsen ankom. I 1952 solgte missionsselskabet hospitalet til den pakistanske regering, der i 2006 fejrede 100-året for grundlæggelsen af Mariens hospital.

Marie ligger begravet på den britiske militærkirkegård »The Guides« i Mardan. Og på en pakistansk hjemmeside kan man læse følgende: »The entrance to the hospital is not easy and is waterlogged after rain. Surely Dr Marie Holst may have done something about it if she was alive.«

Anne Marie Overgaard er inspektør ved Dansk Sygeplejehistorisk Museum i Kolding

Da
Valdemar Atterdag
solgte Estland

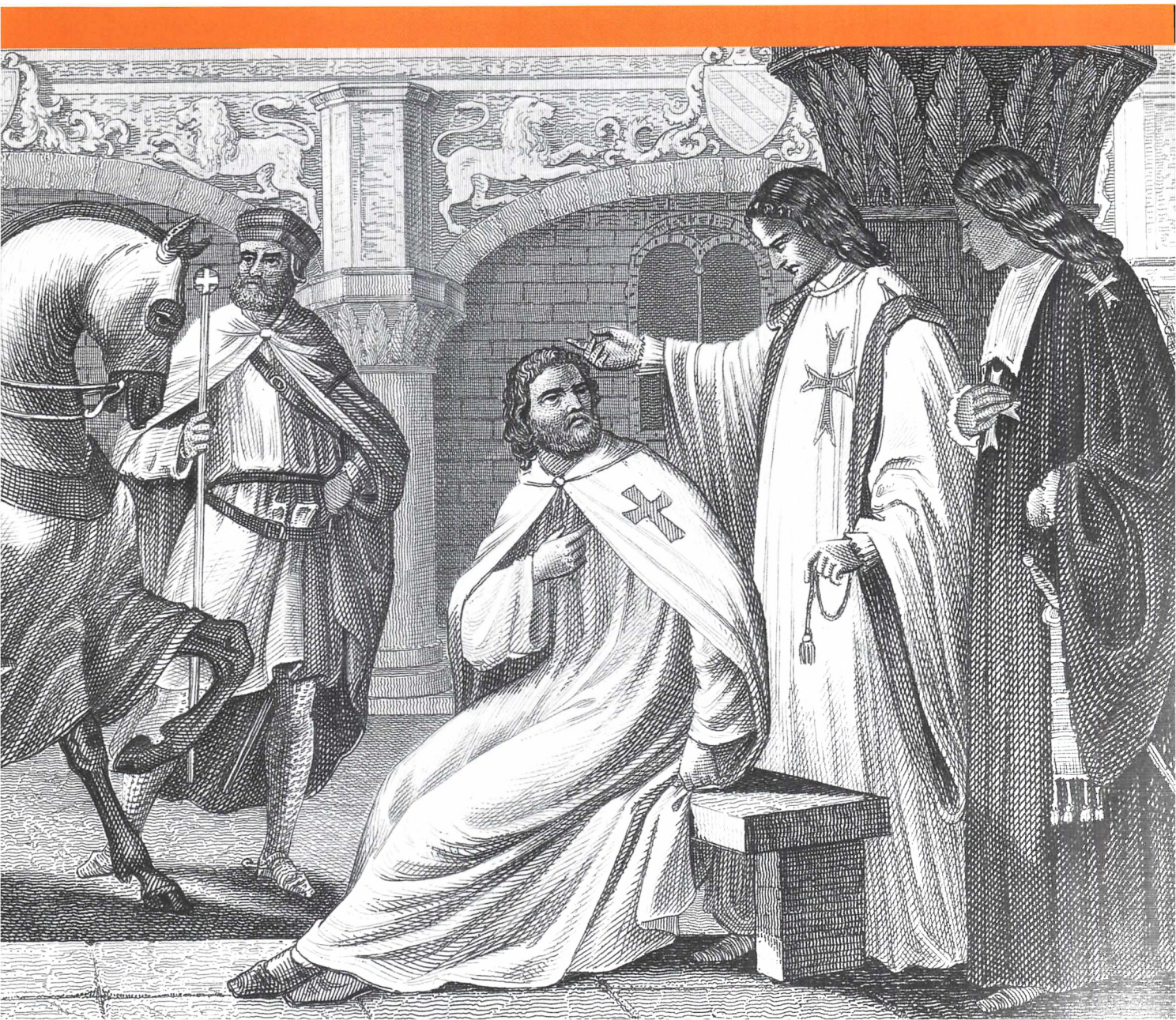

På stikket ses en række forskellige korsriddere. Ordensriddere fra Tyske Orden ses i midten, herunder ridderen til hest med det klassiske sort/hvide kors på bryst og skjold. © Bettmann/CORBIS

Det sker ikke særligt tit, at et helt land bliver solgt. Og endnu sjældnere, at man i kilderne kan følge processen fra start til slut. I et salgsbrev af 29. august 1346 forkyndes Danmarks salg af Estland til Tyske Orden. Salget var omgærdet af et komplekst begivenhedsforløb, som strakte sig over mere end 15 år og bl.a. drejede sig om en gammel gældspost.

SEEN FUNDO

Det var en sag på højeste politiske plan. De direkte interesserede parter i det forløb, der førte til Danmarks salg af Estland, udgjorde Nordeuropas daværende elite. Det var den tysk-romerske konge, senere kejser, Ludvig 4. af Bayern, og dennes ældste søn, markgreve Ludvig af Brandenburg; den danske konge, Christoffer 2., samt hans to sønner, junkerne Otto og Valdemar (senere Valdemar 4. Atterdag). Alle havde interesse i, at Danmark afhændede Estland.

Samtidig havde Tyske Orden og ikke mindst ordensmesteren i Livland (Livland var betegnelsen for ordenens baltiske besiddelser) interesse i at erhverve landet som led i ordenens ekspansion i Baltikum. Endvidere var også den svenske konge, Magnus Eriksson Smek, interesseret, dels på egne vegne, dels på vegne af sine halvbrodre, sønnerne af Knud Porse, som i 1329 forlenedes med hertugdømmet Estland. Derudover var den estiske befolkning og den til Estland indvandrede tyske ridderstand, samt til dels den danske rigsrådskreds, involveret i begivenhederne omkring salget, ligesom paven i Avignon kan siges indirekte at have haft indflydelse på begivenhedsforløbet.

På den tid var der kaos i Estland, og landet var på det nærmeste besat. Som følge af de indre uroligheder havde Tyske Orden sat sig i besiddelse af landets væsentligste fæstningsanlæg og krævede nu økonomisk kompensation for igen at overlade dem til den danske konge – penge som den danske statsmagt ikke rådede over. Situationen var uholdbar, og fordelene ved at sælge Estland var indlysende. For det første ville der tilflyde kong Valdemar stærkt tiltrængte likvider i en tid, hvor han havde stærkt brug for økonomiske midler til at få Danmark tilbage fra De holstenske grever, som faderen Christoffer havde pansat det til. For det andet ville den retmæssige arving til den danske trone, fornævnte junker Otto – Valdemars bror og mulige rival – forsvinde ud af historien.

De første tanker om en afhændelse af Estland

Danmark havde, da salget af Estland blev en realitet i 1346, allerede længe været indstillet på at afhænde hertugdømmet. Den 13. juli 1323 havde Christoffer 2. og udsendinge for den tysk-romerske konge, Ludvig af Bayern, indgået aftale om ægteskab mellem Ludvigs otteårige søn, Ludvig, og Christoffers jævnaldrende datter, Margrete, der i medgift skulle medbringe 4.200 mark sølv. Kong Ludvig havde samme år, på trods af kraftig modstand fra indflydelsesrige kredse, forlenet sin mindreårige søn med det ledige markgrevskab Brandenburg, og søgte nu allierede, der kunne støtte ham i den deraf opståede strid med bl.a. fyrsterne i Mecklenburg og Pommern.

Netop her i det nordlige Tyskland havde Christoffer på dette tidspunkt stor indflydelse. Tillokkende for Ludvig i sin konstante pengebød, bl.a. pga. omfattende hvervning af lejetropper, har sikkert også været den store medgift, der med tiden var vokset til 12.000 mark sølv. Brylluppet mellem de to fyrstebørn fejredes i Vordingborg i december 1324, men Christoffers politiske fallit i 1326 tilintetgjorde de forventninger, Ludvig havde gjort sig. Hvad værre var, så blev medgiften ikke udbetalt. Ludvig rykkede både i 1326 og 1327 forgæves for beløbet, og i de følgende år forsøgte han til stadighed at inddrive pengene.

Den danske tronprætendent Ottos segl under dokumentet, der i oktober 1333, »som medgift eller i stedet for medgiften,« overdrog Estland til sin svoger Markgreve Ludvig af Brandenburg.

Som hans tilnavne fortæller, lå det Valdemar Atterdag på sinde at indpante Danmark fra dets holstenske pantherrer. At han i samtiden blev kaldt Valdemar den Onde antyder, hvilke metoder han måtte anvende for at nå dette mål. Kalkmaleri fra Skt. Peder Kirke i Næstved.

Seks år senere i 1333 blev markgreve Ludvig myndig og fik med Valdemars samtykke Estland »som medgift eller i stedet for medgiften«. Hvis ridderskabet i Estland modsatte sig overdragelsen, lovede den danske tronpræsident – junker Otto – af alle kræfter at hjælpe. Samtidig lovede Otto, at så snart han var blevet salvet og kronet til konge i Danmark, da at ville forny og stadfæste overdragelsen.

To måneder senere, den 17. december, sluttede de to svogre en alliancetraktat i Prenzlau i Brandenburg, som også gjaldt for den endnu mindreårige Valdemar. I fire dokumenter udstedt samme dag, forpligtede markgreven sig til, hvis indtægten af det påtænkte salg af Estland skulle overstige 12.000 mark sølv, da at forhøje Margretes livgeding (underhold) udover det i 1323 fastsatte beløb, og Otto lovede, med sin bror Valdemars samtykke, at når han fik magten i Danmark, ville han lade markgreven, Margrete og deres arvinger hylde som arveberettigede til den danske trone. Det sidste skete, såfremt han selv og Valdemar skulle dø barnløse, ligesom han lovede at hjælpe markgreven mod hans fjender.

Da Otto i 1334 led nederlag ved Taphede, overførtes wittelsbachernes, dvs. kejserhusets støtte fra Otto til Valdemar, »junkere af kongeriget Danmark«.

Spillet om Estland

I tiden efter Christoffer 2.s død søgte den kongelige hovedsmand i Reval, Markvard Breide, at overlade Estland til Tyske Orden. Som reaktion herpå gik det estiske ridderskab i forhandlinger med den svenske kong Magnus. Det fremgår af to breve fra 1336. Men forhandlingerne løb ud i sandet.

I 1338 genoptog Tyske Orden en tidligere målsætning om at erhverve sig Estland og indgik i forhandlinger med såvel wittelsbacherne som junker Valdemar. Forhandlingerne brød dog sammen på spørgsmålet om betalingen og pga. det estiske ridderskabs modstand.

>

TYSKE ORDEN

Den ene af de tre store gejstlige ridderordner, som så dagens lys under de kristne korstog. De to andre er Johanniter- eller Malteserordenen og Tempelridderne. Grundlagt i 1189-90 af købmænd fra Bremen og Lübeck. Dens overhoved havde titel af højimester og var valgt på livstid.

Formålet var pleje af syge og kamp mod de vantro. Efter korstogene fandt ordenen et nyt mål i at bekæmpe hedninge i Østeuropa, bl.a. det baltiske folk preusserne i Kulmerland, som blev erobret 1226-80. Sværridderordenen blev optaget 1237 og bragte Kurland og Livland med sig ind i ordenen. Fremrykningen mod øst blev i 1242 standset af en stor russisk hær under fyrst Aleksander Nevskij.

I 1309 erhvervede ordenen Gdansk og i 1346 Estland. Besejret ved Tannenberg af Polen-Litauen i 1410. Flere nederlag og landafståelser fulgte, inden ordensstaten i 1525 overgik til protestantismen og blev et verdsligt arveherredømme.

Ordenen fortsatte andetsteds, men opløstes af Napoleon 1809. Genoprettet 1834 med sygepleje, sjælesorg og undervisning for øje. Ordensdragten er en hvid kappe med sort kors.

> Året efter, den 9. marts 1339, skrev kejser Ludvig to breve til Dietrich von Aldenburg, højmaster for Tyske Orden, hvor han opfordrede ordenen til at erobre Estland på Valdemars og markgreve Ludvigs vegne. Kejseren lovede videre at samarbejde med og støtte ordenen, hvis den senere skulle ønske selv at erhverve landet.

Ordenens svar kendes ikke, men den må have afslået kejserens anmodning. Hvis ordenen havde været interesseret i at erhverve Estland med magt, havde den uden tvivl kunnet gøre det. Når ordenen hverken da eller senere (efter oprøret i 1343) forsøgte at forvandle dens faktiske besættelse af Estland til en erobring, må det skyldes modstand fra det estiske ridderskab. Deres fælles-tyske baggrund og ophøjede position i samfundet gjorde dem til naturlige allierede, men den spændte situation tillod ikke indbyrdes uenighed.

Valdemar træder frem

Mens Valdemar af kejseren blev fort frem som dansk tronprætendent, udstedte han den 19. marts 1340 i Spandau et afståelsesbrev på Estland til fordel for markgreve Ludvig. I det væsentlige var brevet ordret overensstemmende med Ottos brev fra oktober 1333. En uge senere gav kejseren sin søn fuldmagt til at forhandle med Tyske Orden om Estland, ligesom kejserens repræsentanter ved Valdemars hof havde fået samme besked. Valdemar var nu blevet valgt til dansk konge, og som det fremgår af Sjællandske Krønike, var han kommet »til Danmark fra kejserhoffet, fulgt af folk fra Bayern og Schwaben«. Den 26. januar 1341 udfærdigede Valdemar et brev til den nye hovedsmand i Reval, Konrad Preen, hvori han befalede ham at gøre sig klar til at overdrage Estland til markgreve Ludvig.

Tyske Orden må imidlertid have holdt på, at Danmark – og ikke Brandenburg – skulle stå som sælger. Det kan skyldes flere ting; såvel hensynet til det estiske ridderskab, som fjendskabet mellem kejseren og paven kan have spillet ind, ligesom man givetvis også har haft et ønske om at handle direkte med Estlands »rette« ejere, så salget ikke senere juridisk kunne drages i tvivl. Således opsattes den 21. maj 1341 i Roskilde et salgsbrev, ifølge hvilket kong Valdemar og dronning Helvig solgte Estland til Tyske Orden. Det forudsås, at ordenen skulle betale Danmark 13.000 mark solv for Estland (betydeligt mindre end de 19.000 mark solv, som Valdemar fik udbetalt i 1346), hvortil skulle lægges det beløb, som ordenen siden 1343 havde brugt på at nedkæmpe oprør og opretholde ro og orden i landet. Udsættelsen var altså ensidigt til Danmarks fordel.

Men hvorfor blev salget så i første omgang ikke til noget? Det var givetvis hverken Valdemar eller Wittelsbacherne, der sagde fra. Hvem modsatte sig da salget? Der er to muligheder, enten den danske rigsrådskreds eller det estiske ridderskab. Det har været fremført, at Valdemar stod i afhængighedsforhold til kejseren og dermed i sine første regeringsår var politisk svag. Således har det været antydnet, at en skeptisk rigsrådskreds kunne have modsat sig et frasalg af Estland. Omstændighederne omkring kongevalget i 1340 udstillede dog omvendt de danske stormænds egen relativt svage stilling, og der findes ingen direkte modsætningsforhold mellem konge og rigsråd på denne tid. Nogle til dette spørgsmål er snarere det faktum, at Valdemar, ligesom

Tysk Ordensridder i glasmosaik fra Leechskirche i Graz, Østrig.

allerede hans bror Otto havde gjort det, lovede hjælp til at overvinde eventuel estisk modstand mod et salg i sit afståelsesbrev.

»Adelens Himmerig ... Bønderns Helvede«

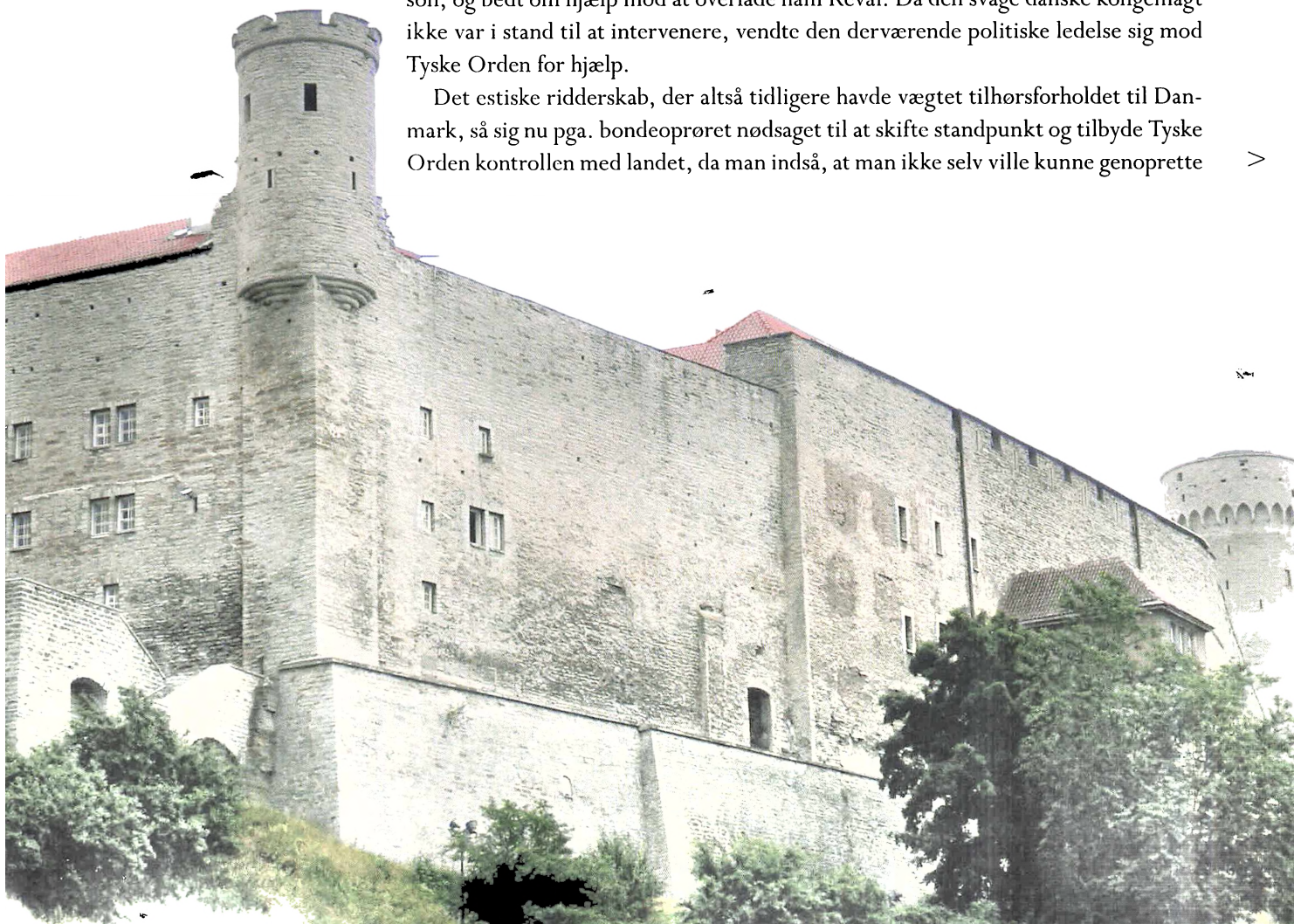
Tilhørsforholdet til Danmark betød i praksis næsten fuld uafhængighed for Estland. Den danske statsmagt repræsenteredes ganske vist af en kongelig udnævnt hovedsmand i Reval, men en væsentlig del af den politiske indflydelse udøvedes af det estiske ridderskab. På den baggrund var en ændring i Estlands statsretlige status ikke i ridderskabets interesse. Man ønskede ikke at ombytte det lemfældige danske styre med ordensstatens stramme militærorganisation og tyngende skattesystem.

I disse år var Estland imidlertid hærget af uro; russiske styrker gjorde flere gange indfald i landet, og i 1343 gjorde de estiske bønder oprør på et tidspunkt, hvor undertrykkelsen fra deres tyske herrers side forværredes i en sådan grad, at man kaldte Estland »Adelens Himmerig, Præsternes Paradis, Udlændingenes Guldgrube og de fortrykte Bønderns Helvede«. Der var fra Danmark ikke foregået nogen særlig udvandring til Estland. Derimod havde talrige tyske købmænd bosat sig i byerne, og tyske adelsmænd var blevet godsejere på landet. Egentlig var kun kongens repræsentant, hovedsmanden, og biskoppen af Reval danske, og de havde tydeligvis ladet stå til.

Oprørerne havde henvendt sig til den svenske statholder i Finland, Dan Niclison, og bedt om hjælp mod at overlade ham Reval. Da den svage danske kongemagt ikke var i stand til at intervenere, vendte den derværende politiske ledelse sig mod Tyske Orden for hjælp.

Det estiske ridderskab, der altså tidligere havde vægtet tilhørsforholdet til Danmark, så sig nu pga. bondeoprøret nødsaget til at skifte standpunkt og tilbyde Tyske Orden kontrollen med landet, da man indså, at man ikke selv ville kunne genoprette

Castrum Danorum, den danske borg i Reval, det nuværende Tallinn i Estland. Borgen blev erobret af danskerne i 1219 og spillede en væsentlig rolle i befæstelsen af Estland i »danskertiden«.

og opretholde lov og orden. Ordensmesteren synes først at have tovet, men endte med at sende ordenshæren mod Reval. Det er værd at bemærke, at da repræsentanter for oprørerne blev kaldt til ordensmesteren, bad også de ham antage dem som undersætter – vel ud fra den betragtning, at alt måtte være bedre end det eksisterende regimente – men ordensmesteren afslog. Også den danske vicehovedsmand, Bertram von Parembeck, havde opsøgt ordensmesteren og opfordret ham til at blive landets skytsherre, da han frygtede for svensk indblanding i konflikten.

Da en hær under ledelse af den daværende ordensmester i Livland, Burchard von Dreyleven, var kommet Estlands hårdt pressede ridderskab til undsætning i et belejret Reval, havde ridderskabet taget det ekstraordinære skridt at tilsidesætte den kongelige myndighed i landet. Den 16. maj 1343, kun to dage efter at undsætningshæren havde besejret en estisk bondehær ved Reval, udstedte det samlede ridderskab en erklæring om, at det ikke så sig i stand til at redde og pacificere landet.

Ridderskabet valgte ordensmesteren til landets »værge, hovedsmand og forsvarer« og overgav hovedborgene i Reval og Wesenberg med tilliggende len til ham på den betingelse, at når ridderskabet krævede borgene tilbage, skulle ordenen inden en måned forlade dem mod fuld erstatning for omkostninger og tab. Goswin von Herike blev, som den danske konges stedfortræder, hovedsmand for borgene Reval og Wesenberg. Men i realiteten var han ordenens repræsentant og landets faktiske magthaver.

Som historien antyder, var også andre interesserede i det urolige land. Den 18. maj 1343 var en svensk flåde under Dan Niclisson ankommet til Reval. Niclisson og det estiske ridderskab havde forhandlet sig frem til en våbenstilstand, hvori der fandtes bestemmelser for videre fredsforhandlinger mellem ridderskabet og kong Magnus. Den svenske intervention må ses på baggrund af det almene modsætningsforhold, der herskede mellem den svenske konge og Valdemar under den danske konges første regeringstid.

I et brev den 6. juli 1343 gav stænderne kong Valdemar meddelelse om det estiske oprør, men også om, at det ligeledes var bragt til ophør ved hjælp af en midlertidig hovedsmand, som Tyske Orden havde valgt, indtil kongen måtte træffe andre dispositioner. Den 27. oktober 1343 fulgte yderligere et brev, hvori stænderne forsvarede deres handlinger, svor kongen troskab og forberedte ham på, at *»hvis nogen hvisker det modsatte i Eders øren«* ville det ikke være sandt.

Rigsråd Stig Andersen Hvide sendes til Estland

I sommeren 1344, efter at have fundet en ordning på problemerne med den svenske konge og de holstenske grever, brød også Valdemar sin passivitet i Estlandsspørgsmålet. Med oprøret nedkæmpet var tidspunktet kommet til at få hånd i hanke med situationen. Kongen havde ikke opgivet planen om at sælge Estland. I en samtidig kronike findes en beretning, hvoraf det fremgår, at ordensmesteren Burchard von Dreyleven og Valdemar på et tidspunkt før 1345 havde indledt nye forhandlinger om et salg af Estland til Tyske Orden. Samtidig havde ordenen flere gange per sendebud

Seglet som Stig Andersen Hvide i 1344 i kraft af fuldmagt fra Valdemar Atterdag lod skære, og som han benyttede under sit virke i Estland.

forsikret Valdemar om, at den, så snart kongen sendte en befuldmægtiget udsending til Estland, ville overlade borgene til denne.

I et kongebrev af 24. juni 1344 meddelte kong Valdemar således Tyske Orden, at han efter rådslagning med Rigsrådet sendte sin råd Stig Andersen til Estland som hovedsmand, og bad ordenen om at overgive denne de betrefne borge og fæstninger. Samtidig fik Stig Andersen fuldmagt til i kongens navn at lade udfærdige et nyt kongesegl og benytte det under udførelsen af sine hverv i Estland.

Stig Andersen må snart efter udnævnelsen være rejst til Estland. Hans første kendte »kongebrev« var udfærdiget 7. januar 1345, og de næste små fem måneder findes der således 21 kongebreve, der har Reval som udstedelsessted, mens andre breve samtidig vidner om kongens utvivlsomme tilstedeværelse i Danmark. Stig Andersen lod altså i kraft af den kongelige fuldmagt skære et segl og benyttede det ved beseglingen af de breve, som han udfærdigede i kongens navn. Fra starten ser han ud til at have haft et godt forhold til den estiske ridderstand. Der uddeltes privilegier med gavmild hånd, hvorfor det kunne have set ud som om, kongen ikke agtede at skille sig af med Estland. Officielt havde Stig Andersen da heller ikke til opgave at forhandle om noget salg, men på baggrund af hans vidtrækkende fuldmagter må det have været hans virkelige mission.

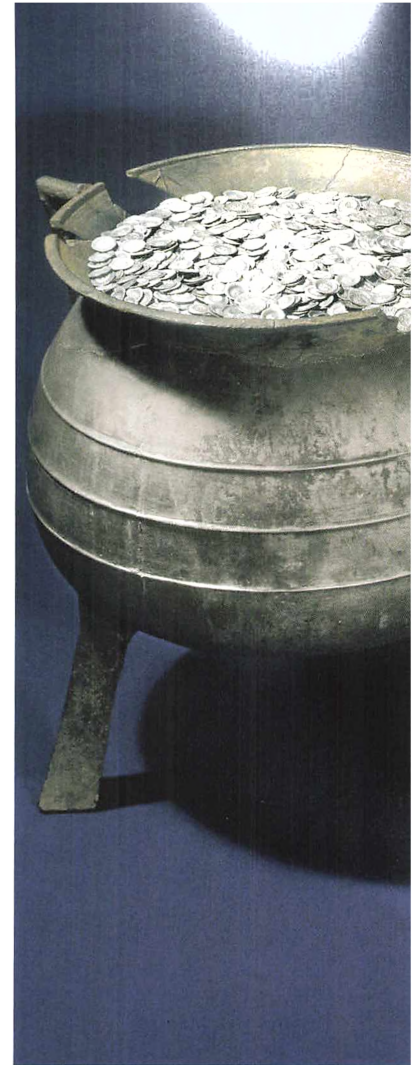
Om ikke før, må en overenskomst, som ridderskabet den 24. januar 1345 sluttede med Tyske Orden, have beseglet Estlands overgang til ordenens besiddelse. I overenskomsten overlod ridderskabet den sidste af de tre hovedborge i Estland, Narva, til Tyske Orden. Ridderskabets medlemmer folte sig angiveligt endnu rystede af begivenhederne og frygtede at lignende situationer kunne opstå andre steder i landet.

Havde Stig Andersen håbet på at få overdraget kontrollen med landet, må det senest på dette tidspunkt være gået op for ham, at det ikke blev tilfældet. Borgene forblev da også i ordenens besiddelse hele den resterende danskertid. Penge til at få dem indløst havde Stig Andersen, i en tid hvor alle ressourcer har været oremærket til at indløse pant hjemme i Danmark, selvsagt ikke rådet over, og det må selvfølgelig også have været en betænkelig sag for ridderskabet, der i forvejen pga. opstanden var dybt forgældet over for ordenen, at indlade sig på en indfrielse, selv om det jo havde betinget sig netop at kunne gøre dette. Nogen reel mulighed for at forhale, endsige forhindre, salget af Estland har det estiske ridderskab dog ikke haft efter hændelserne i 1343, og hvis Danmark solgte Estland til Tyske Orden ville pengene, set fra ridderskabets synspunkt, jo være spildt.

Stig Andersens modreaktion kom den 10. april 1345, da han, sammen med biskop Oluf af Reval, udstedte en vidisse (genpart af et dokument) af Christoffer 2.s brev af 21. september 1329, hvori denne lovede at hertugdømmet Estland aldrig nogensinde af kongen eller hans efterfølgere skulle blive udskilt fra den danske trone.

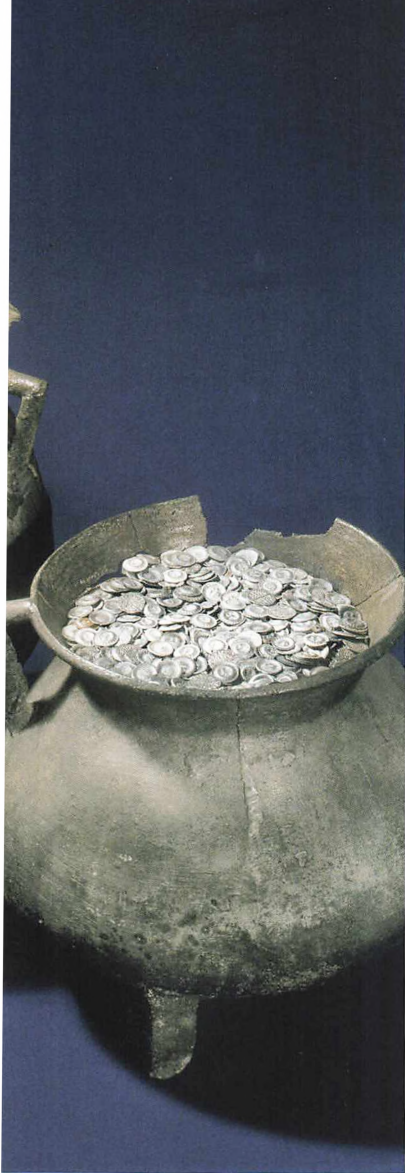
Vidissen var udstedt af Stig Andersen i eget navn og skal sandsynligvis ses som et signal i forhandlingspolitikken. Muligvis var det endda som følge af vidimeringen (kongelig påtegning, red.), der jo måtte opfattes som en autoritativ erklæring fra dansk side om, at Estland ikke skulle sælges, at Burchard von Dreyleven samme år på ordenens kapitelmøde nedlagde sit hverv som ordensmester. I slutningen af året 1345 fandt der således flere interessante personudskiftninger sted i Tyske Ordens ledelse. Henrik Tusmer blev ordenens højtmester, mens Goswin von Herike afløste Dreyleven som ordensmester i Livland. Herike var fortrolig med forholdene i Estland og synes allerede under sin hovedsmandstid at have været en forkæmper for landets forening med ordensstaten. Efter sin udnævnelse skal han umiddelbart have indledt forhandlinger med kong Valdemar om et endeligt dansk afkald på Estland.

Genbrev af det estiske ridderskabs overenskomst med Tyske Orden 24. januar 1345. Hvordan dokumentet er kommet til Danmark, vides ikke, men det befinder sig i dag i Rigsarkivet.

19.000 mark sølv er en for os i dag svært definerbar størrelse. Selv om pengene givetvis ikke blev overført i rede penge, illustrerer billedet af Nationalmuseets sølvskat fra 1360'erne på 160 mark sølv, hvor stor en sum der var tale om. Nationalmuseet.

Salget gennemføres

Den 24. maj 1346 udstedte Stig Andersen sit sidste kongebrev i Estland. Næste gang, vi møder ham, er han i København, hvor han sammen med Brandenburgs repræsentant, Frederik von Lochen, deltog i de forhandlinger, der førte til Estlands endelige afståelse.

Her må Brandenburg være gået med til at nøjes med de 6.000 mark sølv, som markgreven selv nævner i et brev fra september samme år. Bevæggrunden for hans slækkede krav var formodentlig, at pave Clemens 6. under påskegudstjenesten den 16. april 1346 i de mest lidenskabelige vendinger havde bandlyst kejseren og hans sønner, og under påberåbelse af Gud gjort det til enhver kristens pligt at hjælpe til med at tilintetgøre det Wittelbachske hus. Kejseren blev erklæret for afsat og hans folk løst fra deres troskabsed til ham.

Den eksistenskamp, som hermed begyndte for huset, og som tærede på dets finansielle og militære kræfter, var yderligere blevet belastet af det forhold, at stænderne i Brandenburg havde afslået at bevilge markgreven en ekstraordinær skat. I de forhandlinger, der i den anledning fandt sted mellem opposition og regering, deltog Frederik von Lochen, og det må være med de friske indtryk af den oprørske situation i Brandenburg, at han mødtes med Stig Andersen og var med til at gennemføre salget af Estland i sensommeren 1346.

Den 15. august 1346 var sagen i princippet afgjort. Den dag udstedte kong Valdemar i København brev om, at han, efter rådslagninger med sine råder og sin bror Otto, hvem Estland rettelig tilhørte, havde besluttet at overlade Estland til Tyske Orden. Samme dag udstedtes et åbent brev om, at junkerne Hågen og Knud, sønner af Knud Porse, havde givet afkald på hertugdømmet Estland, som Christoffer 2. den 11. november 1329 havde forlenet deres far med, og at Valdemar i stedet – som erstatning – havde forlenet dem med hertugdømmet Holbæk.

Efter mødet i København begav Stig Andersen og Frederik von Lochen sig til Marienburg i Preussen for at mødes med Tyske Ordens højmaster, Henrik Tusmer. Her blev man enige om en endelig salgssum på 19.000 mark sølv. Prisen for Tyske Ordens krigstjeneste synes at have udgjort 2.000 mark sølv, hvorfor den egentlige pris blev 21.000 mark sølv – eller halvdelen af det, Valdemar skulle betale for hele Norrejylland.

I salgsbrevet understregedes, at hertugdømmet Estland ifølge arveretten tilhørte kongens ældre bror Otto. Og da Otto havde aflagt løfte om at indtræde i ordenen med alt sit eje, havde kongen og hans råder i Danmark billiget denne fromme hensigt og skænket Estland til ordenen. At Otto overhovedet blandes ind i salget skyldtes, at det estiske ridderskab hævdede, at Estland ifølge estisk arveret tilhørte ham.

Sagen rejser spørgsmålet om Ottos rolle som rival til Valdemar. Det er sandsynligt, at Otto – der i længere tid havde været i fangenskab hos holstenerne – var en svækket mand, og i fare for at kunne dø hvornår det skulle være. Dette antydes af Valdemar i salgsbrevet, idet han garderer sig med bestemmelsen om, at salget stod at gennemføre, uanset om Otto levede eller ej. Heraf kan man også affærdige tvivlen om, hvorvidt Otto har været at betragte som en rival til tronen eller ej. En mand,

- > der øjensynlig har været i så overhængende fare for at dø, har ikke spillet nogen rolle i tronspørgsmålet.

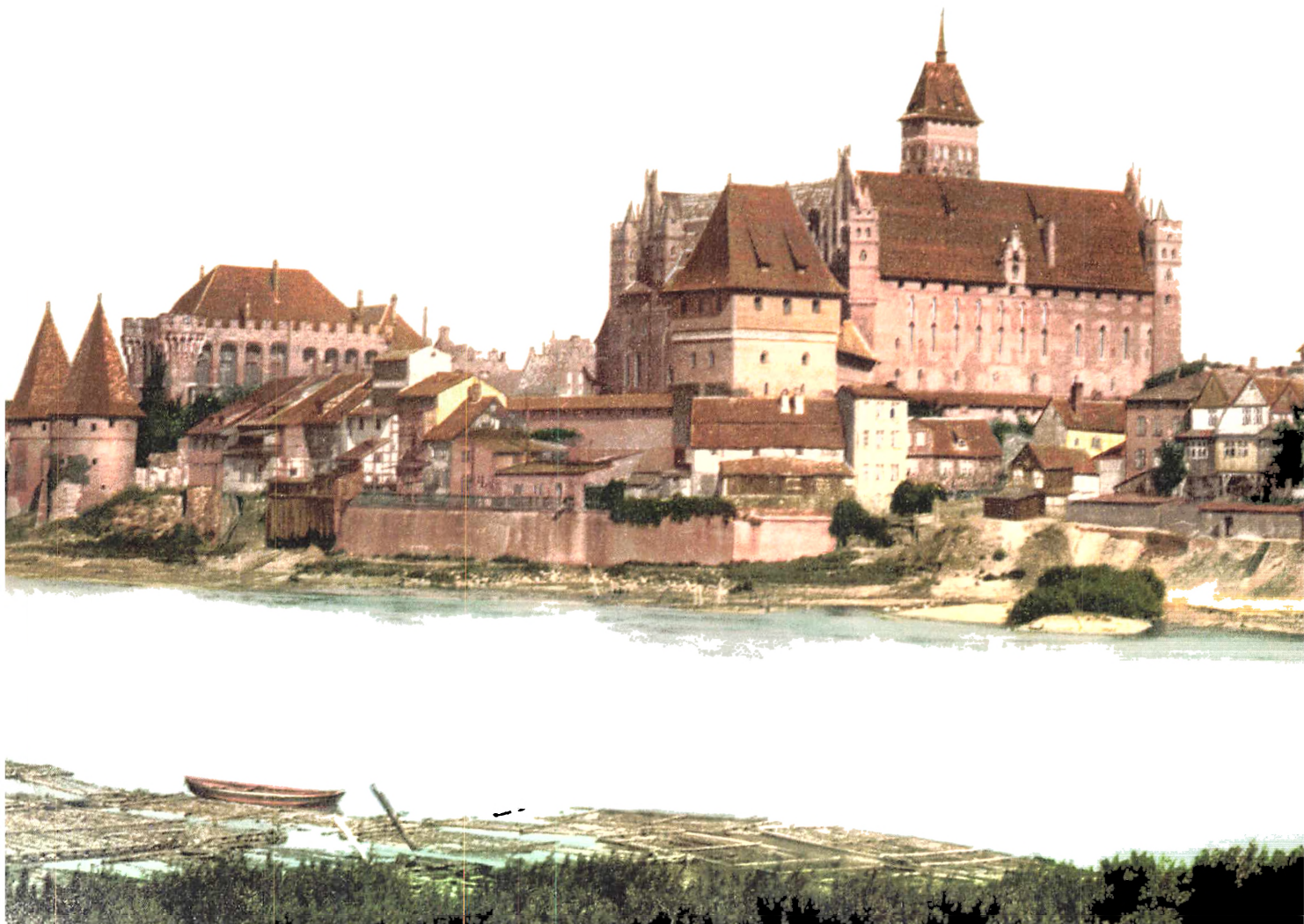
Overdragelsen

Stig Andersen begav sig herefter til Weissenstein for den 1. november 1346 formelt at overdrage Estland til Tyske Ordens repræsentant Goswin von Herike.

Året efter, den 7. juli 1347, overdrog Tyske Ordens højmaster Henrik Tusmer Estland til den livlandske ordensmester, efter at han dog få dage forinden havde stadfæstet de rettigheder, som indbyggerne i Estland havde haft under det danske herredømme. Det skete i et forsøg på at dæmpe det estiske ridderskabs modstand mod overdragelsen. Det var netop pga. ridderskabets modstand mod at blive underlagt den livlandske ordensmester, at højmasteren selv officielt havde optrådt som kober året før.

Ridderskabet modsatte sig således overdragelsen, men dets anstrengelser, der indebar ansøgninger om hjælp såvel i Danmark som i Sverige, forblev frugtesløse, og paven stadfæstede i brev af 8. februar 1348 overdragelsen, fordi den var sket med *»henblik for Gud«*.

Som led i sin ekspansion sikrede Tyske Orden sine erobringer ved at opføre fæstningsværker. Vigtigst af disse var Marienburg, som var højmasterens residens, og som ligger ved Weichsels munding.

Forleningsdokumentet, hvormed den livlandske ordensmester, Goswin von Herike, i 1353 arveligt forlenede Stig Andersen Hvide med godset Linde. Rigsarkivet.

Efterspil

Men dermed var sagen stadig ikke helt slut. Den 6. november 1352 fik kong Valdemar udbetalt videre 3.000 floriner samt 100 mark sølv mod lofte om ikke at fremsætte yderligere krav. Dette beløb indgik ikke i den aftalte salgssum. Også Stig Andersen blev belønnet »på grund af den ærbødige hengivenhed og de kærkomne tjenester«, han havde gjort ordenen.

Således kunne man tro, at sagen var endeligt afsluttet. Men på grund de herskende politiske forhold kastede den fortsat lange skygger. I 1361, da Valdemar havde erobret Visby, frygtede Tyske Orden, at han skulle tilbagekalde salget af Estland og trådte i koalition med hansestæderne imod ham. Valdemar blev derpå besejret. Og salget stod selvfølgelig ved magt.

Sten Lundo er cand.mag.
og arkivar ved Rigsarkivet

LITTERATUR:

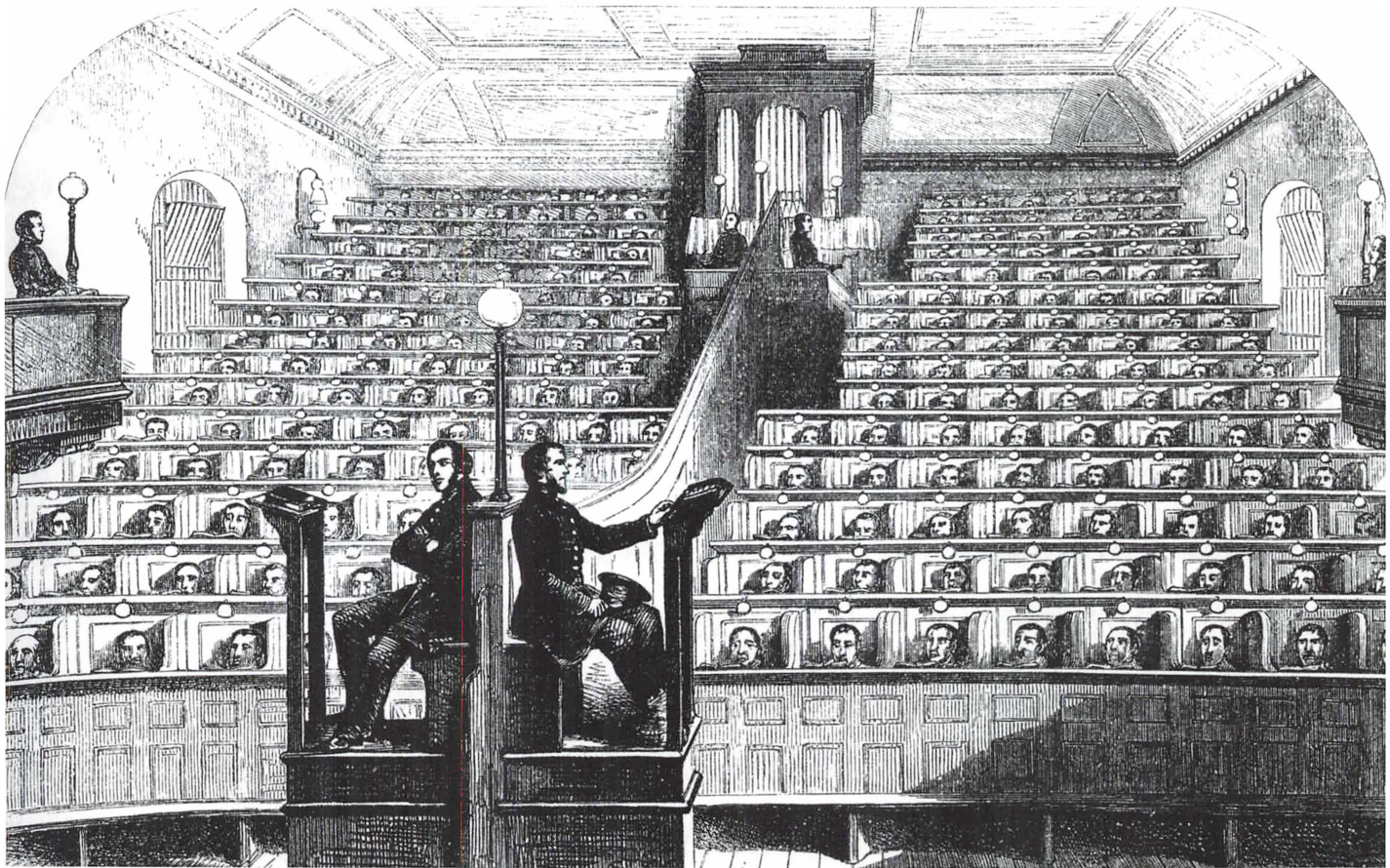
Teksten baserer sig for en stor dels vedkommende på breve, der alle findes i *Danmarks Riges Breve* (København 1938-) og/eller i *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage* (Riga 1907) – af disse dokumenter befinder de fire sig i dag i original i Rigsarkivet i København.

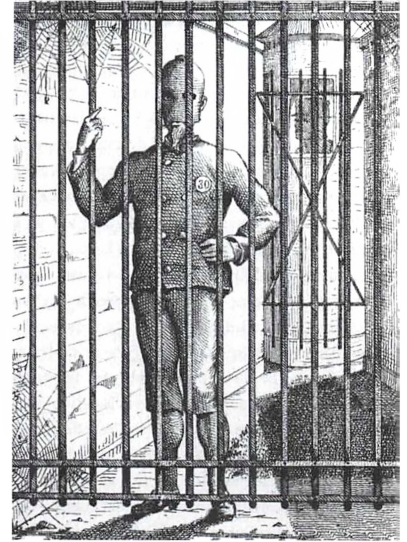

Det farlige fællesskab

*hemmelig og forbudt kommunikation blandt
fanger i de danske fængsler*

Gennem 1800-tallet og langt ind i 1900-tallet opretholdt de danske fængsler et system af massiv overvågning og kontrol. Fængselsvæsenet forsøgte at modgå enhver tilnærmelse til samvær mellem fangerne under henvisning til, at de kunne påføre hinanden 'moralisk smitte' via deres forbryderiske karakter. Her fortælles historien om baggrunden for fængslernes sofistikerede overvågningsapparat, og vi hører om, hvordan fangerne reagerede på kontrollen med deres kontakt til andre.

Billede øverst til højre: »Maskeklædt Louis Pio på gårdtur i Vridsløselille fra Pios Erindringer fra Redaktionskontoret og Fængslet, udsendt i 1877.«

MARTIN ROVANG JENSEN

Panoptisk opbygget fængselskirke i det engelske mønsterfængsel Pentonville, tegning fra Mayhew og Binneys *The Criminal Prisons of London and Scenes of Prison Life*, udsendt i 1862. De danske fængselskirker var opbygget efter samme princip. Systemet modarbejdede dog i virkeligheden overvågningen. I ly af båsene byttede fangerne madvarer, bøger og beskeder eller forstyrrede gudstjenesten med højlydte råb, som betjentene havde svært ved at finde gerningsmanden til.

I 1912 besøgte forfatteren Albert Dam Vridsløselille Forbedringshus for at foretage research til en artikel om livet i et dansk fængsel. Her blev han vidne til en mærkelig scene i fængslets kirke inden søndagens gudstjeneste. Endeløse rækker af maskerede fanger marcherede ind i kirken i en indbyrdes afstand af 15 skridt, satte sig i hver sin lille bås, tog deres masker af og stirrede frem mod præsten. Oplevelsen gjorde et uudsletteligt indtryk på Dam. Længe efter hjemkomsten så han for sig »i de firkantede kasser hoved ved hoved stikkende stift op, som sad kroppene fastklemt i båsene, og alle disse hoveder, hver i sin ensomhed, nære ved hinanden og dog adskilte, havde det samme blege torturerede præg af forladthed og indespærring og vanemagt (...)«

Båsene i Vridsløselilles kirke var opbyggede efter et panoptisk system, der gjorde det muligt at isolere de forsamlede fanger fra hinanden og overvåge dem fra få strategiske

>

UDVALGT LITTERATUR:

- *Beretning om Straf-fæanstalterne i Danmark*, diverse bind dækkende perioden 1859 til 1937. Over-inspektionen for Fængselsvæsenet, senere Direktøren for Fængselsvæsenet. København.
- Albert Dam: *Bort fra fængselsstraffene*. Kælderbiblioteket nr. 10, Nansensgade Antikvariat, 1988.
- Frejlif Olsen: *Min fængselsdagbog*. København, 1918.
- A. C. E. Poulsen: *I jern*. Frederik E. Pedersens Forlag, 1934.
- Peter Scharff Smith: *Moralske hospita-ler – Det moderne fængselsvæsens gen-nembrud 1770-1870*. Forum, 2003.
- Paul Geleff: *»Un-der laas og lukke«*. A. Gulbrandsen, 1876.
- Vridsløselille Stats-fængsel straffepro-tokoller 1860-1940, Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Born-holm.

udsigtspunkter i kirkerummet. Fangerne kunne ikke se hinanden fra deres båse, men havde udelukkende udsyn til præstens prædiken. Når fangerne efter gudstje-nesten steg ud af båsene, bar de masker, for at de ikke skulle kunne genkende eller kontakte hinanden. Dam var blevet vidne til en af de mest fascinerende, men også uhyggelige konsekvenser af en forbedringsfilosofi, der var blevet sat på det danske fængselsvæsens dagsorden allerede 70 år tidligere.

Fangernes forbedring

I 1842 var fængselsvæsenet blevet nyordnet for at styrke *»Fangernes religiøse og moralske Underviisning og Forbedring«*, som det hed i den resolution, Christian 8. underskrev samme år. Det var ikke længere nok blot at straffe fangen for hans forbrydelse – som noget nyt skulle man også søge at forbedre ham gennem en konsekvent overvågning og en positiv, åndelig vejledning i form af undervisning og religiøs påvirkning.

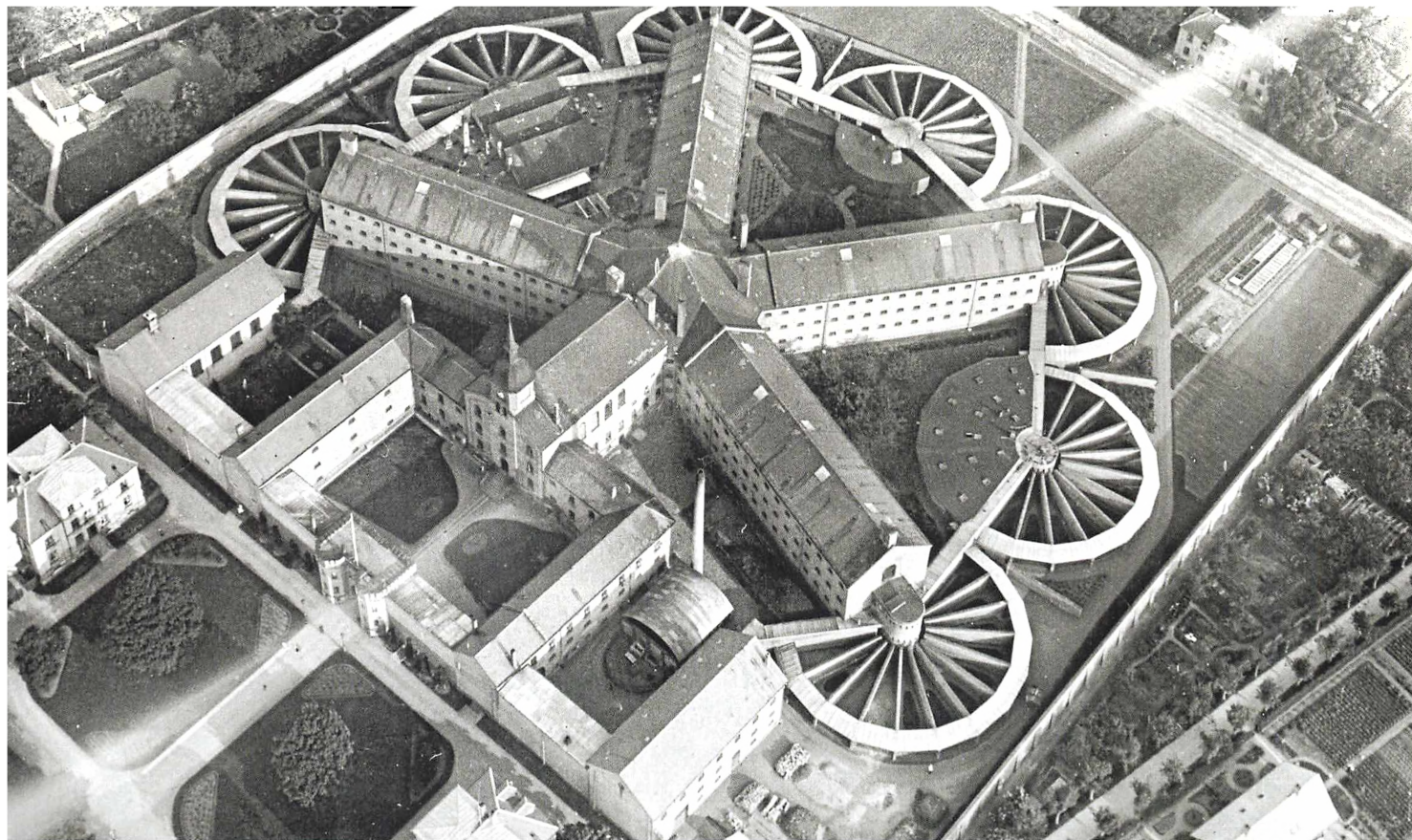
Nyordningen af det danske fængselsvæsen afspejlede et skred i opfattelsen af straf og målet hermed, som særligt under inspiration fra Amerika slog igennem i Europa i første halvdel af 1800-tallet. Frihedsberovelsen blev i stadigt højere grad fremhævet som den mest lovende og humane straffeform på bekostning af fortidens voldsomme, fysiske pinsler. De nye tendenser reflekterede et oprigtigt hensyn til den fortabte fange og en interesse for dennes genrejsning. I de rette, ordnede rammer kunne et fængselsophold blive fangens frelse frem for hans straf. Denne opfattelse dikterede på sigt et fængselsvæsen, der i eftertidens øjne er kommet til at fremstå som 'moderne', fordi videnskabelighed, ensretning og tiltro til den næstekærlige vejlednings potentiale erstattede tidligere fængsels vilkårlighed, kaos og brutale forhold.

Nye danske mønsterfængsler

Nyordningen af det danske fængselsvæsen førte i 1850'erne til etableringen af to nye mønsterfængsler, Horsens Tugthus og Vridsløselille Forbedringshus, som gennem en konsekvent fangebehandling skulle rejse ærlige og retskafne folk i forbrydernes sted. Begge fængsler var anlagt efter amerikansk forbillede, men de bod deres fanger meget forskellige forhold.

I Horsens arbejdede fangerne sammen i afdelinger på tyve mand under streng overvågning efter det såkaldte Auburn-system, udviklet i et fængsel af samme navn i staten New York. I Vridsløselille var fangerne derimod isoleret døgnet rundt i celler under inspiration fra Philadelphia-systemet, udviklet i fængslet Cherry Hill i Philadelphia. Trods den markante forskel mellem brugen af fællesafsoning og isolation afspejlede begge systemer det moderne fængselsvæsens mest grundlæggende standpunkter. For det første troen på, at fangernes gensidige kontakt kunne føre til en moralsk smitte og forråelse, og derfor udgjorde en konstant fare. For det andet, en lige så stærk tro på, at en belærende, værdig og positiv åndelig påvirkning udgjorde våbnet mod fællesskabets dårlighed.

»Giftige raad og laster«

Ønsket om at begrænse det samvær, som kunne pirre fangernes moralske brist, førte i Horsens og Vridsløselille til en række tiltag, der hvilede tungt over fængselslivet. Dagligdagen i begge fængsler stod i arbejdets og den konstante overvågnings tegn, og fangerne blev kun levnet meget begrænset eller slet ingen plads til selvbestemmelse og adspredelser. Som den norske fængselsinspektør Richard Petersen i 1885 understregede over for sine kollegaer i *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen*, var opsynet med fangerne et uhyre ansvarsfyldt hverv. Det gjaldt om *»at holde disse elementer så langt fjernede fra hverandre som muligt, for at de ikke skulle indgå chemiske forbindelser og derved blive farligere stoffer, end de vare fra begyndelsen.«*

Modviljen over for fangernes fællesskab træder gang på gang frem i de fængselsfaglige kilder, der er bevaret fra 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet. I 1867 udtalte fængselslæreren Hans Vilhelm Kaalund sig for eksempel begejstret om brugen af isolation i Vridsløselille, fordi den hindrede erfarne fanger i at smitte *»Begynderen med sine giftige Raad og sine Laster (...)«* Den lærebog for opsynsbetjente, som det danske fængselsvæsen udsendte i 1913, gengav samme holdning. Heri kunne betjentene læse, at *»Cellestraffen forhindrer fuldstændigt demoraliserende Indflydelse fra*

Vridsløselille var panoptisk opbygget for at lette overvågningen af fangerne. Der blev ført tilsyn med samtlige cellefløje fra midten af komplekset, men konstruktionen underminerede i virkeligheden fængslets isolationsfilosofi. Fangerne fandt nemlig hurtigt ud af, at de kunne råbe ud af cellevinduet til medfanger i fløjen overfor. Årstal ukendt, fotografi af Holger Damgaard. Det Kongelige Bibliotek.

>

Medfangers Side (...),« modsat fællessystemet, der frembod: »Fare for, at en ufordærvet Fange paavirkes uheldigt af de andre, mere erfarne Fanger (...).«

Den kommunikerende fange fremstod stereotyp som en fordærver, hvis skjulte blikke, små tegn og hemmelige budskaber ikke kunne andet end at lede til moralsk ufore. Fantasifulde tiltag som den maskering og de cellebåse, Dam blev vidne til i Vridsløselille, var alle domt som nødvendige midler i kampen mod fangernes farlige kontakt.

Overvågningen trodses

Skildringer af konsekvenserne ved 1800-tallets nyordning af det danske fængselsvæsen har oftest taget den intensiverede overvågning af fangerne for givet som en faktor, der effektivt begrænsede deres handlemuligheder og eliminerede deres kontakt. Det er da også rigtigt, at fængslernes mange foranstaltninger burde have gjort det umuligt for fangerne at kommunikere. Men virkeligheden var faktisk en helt anden.

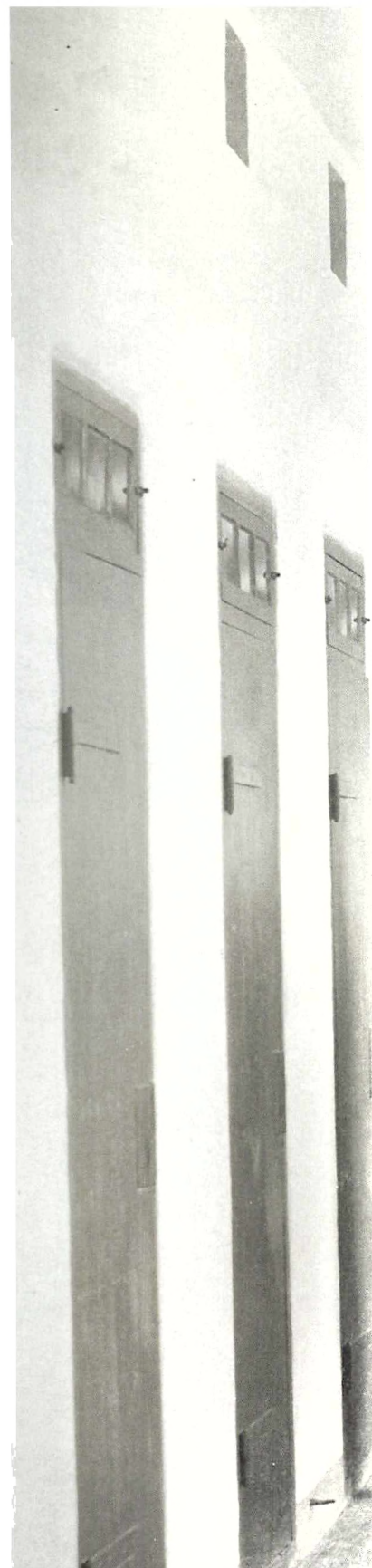
Det danske fængselsvæsen udsendte hvert år statistiske beretninger, der udførligt gjorde rede for udviklingen i landets fængsler. Statistikkerne over idømte disciplinære forseelser afslører, at fængslernes skrappe overvågning tydeligvis *ikke* afskrækkede fangerne fra at kontakte hinanden. Hvis statistikkerne lægges sammen, viser det sig nemlig, at fangernes opdagede forsøg på *»indbyrdes Meddelelse«* i gennemsnit udgjorde 24 % af alle disciplinære forseelser fra 1859 til 1937. I gennemsnit bestod næsten hver fjerde forseelse altså i, at en fange havde forsøgt at indlede en forbudt forbindelse til andre fanger – ganske meget, når man tænker på, at alt i de moderne fængsler var afstemt med henblik på at umuliggøre fangernes 'farlige' fællesskaber.

»At drille opsynet...«

Det er nærliggende at tro, at de opdagede forsøg på kommunikation kun udgjorde toppen af isbjerget. Hvorfor skulle fangerne ellers vove forsøget år efter år med risiko for hårde disciplinærstraffe til følge? Fængselspræsten ved Viborg Tugthus, E.G.A. Hindberg, var i hvert fald ikke i tvivl om, at størstedelen af fangernes kommunikation forblev uopdaget. Den var ligefrem selvforstærkende, fordi den ud over adspredelse bibragte fangerne *»den Tilfredsstillelse, der kan føles ved at narre og fore bag Lyset og saa maaske siden at raillere (...) og vinde Ligesindedes Beundring.«* Vridsløselilles inspektør Frederik Ammitzbøll var inde på noget af det samme i sine erindringer. Han huskede fangernes kommunikation som et evigt forstyrrende element i den ro og orden, der burde have præget fængslet – *»At drille Opsynet og paadrage sig Straf kunde blive en hel Sport.«*

Den skjulte underverden

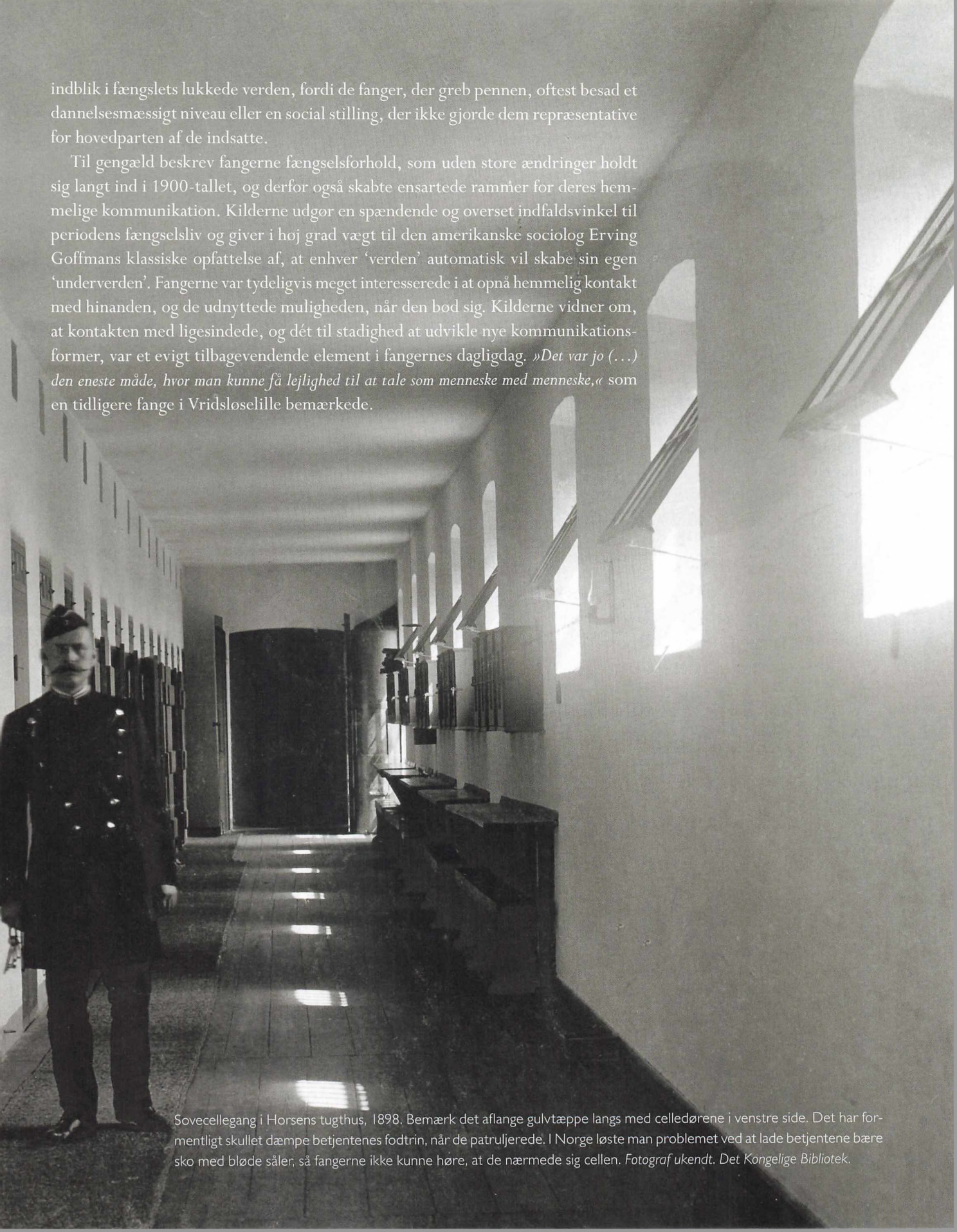
Man behøver ikke kun at ty til kilder skrevet af fængselsvæsenets ansatte for at forvise sig om, at der fandt en livlig hemmelig kommunikation sted bag murene. Tidligere fanger har forfattet en række skrifter om fængselslivet, hvoraf de fleste udkom i første halvdel af 1900-tallet. Sådanne kilder giver kun et fragmenteret

indblik i fængslets lukkede verden, fordi de fanger, der greb pennen, oftest besad et dannelsesmæssigt niveau eller en social stilling, der ikke gjorde dem repræsentative for hovedparten af de indsatte.

Til gengæld beskrev fangerne fængselsforhold, som uden store ændringer holdt sig langt ind i 1900-tallet, og derfor også skabte ensartede rammer for deres hemmelige kommunikation. Kilderne udgør en spændende og overset indfaldsvinkel til periodens fængselsliv og giver i høj grad vægt til den amerikanske sociolog Erving Goffmans klassiske opfattelse af, at enhver 'verden' automatisk vil skabe sin egen 'underverden'. Fangerne var tydeligvis meget interesserede i at opnå hemmelig kontakt med hinanden, og de udnyttede muligheden, når den bød sig. Kilderne vidner om, at kontakten med ligesindede, og dét til stadighed at udvikle nye kommunikationsformer, var et evigt tilbagevendende element i fangernes dagligdag. »Det var jo (...) den eneste måde, hvor man kunne få lejlighed til at tale som menneske med menneske,« som en tidligere fange i Vridsløselille bemærkede.

Sovecellegang i Horsens tugthus, 1898. Bemærk det aflange gulvtæppe langs med celledørene i venstre side. Det har formentligt skullet dæmpe betjentenes fodtrin, når de patruljerede. I Norge løste man problemet ved at lade betjentene bære sko med bløde såler, så fangerne ikke kunne høre, at de nærmede sig cellen. *Fotograf ukendt. Det Kongelige Bibliotek.*

'Telegrafi og telefoning'

Den mest populære form for kommunikation var det såkaldte bankesystem, som fangerne oplærte hinanden i om natten, hvor der var for få betjente på vagt til effektivt at stoppe bankeriet. Ekstra Bladets redaktør Frejlif Olsen afsonede i 1917 en dom i Vestre Fængsel, og han var meget imponeret over systemets hurtighed og præcision. »*Selv Fanger, der sidder langt borte fra hinanden, kan føre Samtaler – ved hjælp af Mellemmænd, Fanger i de mellemliggende Celler, som »optager« Telegrammerne og lader dem gaa videre!*« Bankeriet var så omfattende og dagligdags, at Olsen havde svært ved at falde i sovn en nat, hvor fangerne omkring hans celle *ikke* bankede sammen.

En anden mulighed var at tale sammen gennem roret til cellens håndvask eller kloset, der ifølge småforbryderen Alfred Mortensen udgjorde »*en ganske fortrinlig Telefonledning, naar Vandlaasene var tomt for Vand.*« Fangerne brugte ganske opfindsomt hjemmelavede 'trompeter' af aviser eller pap til at blæse vandet ud af klosetternes vandlåse.

Organiseret kommunikation

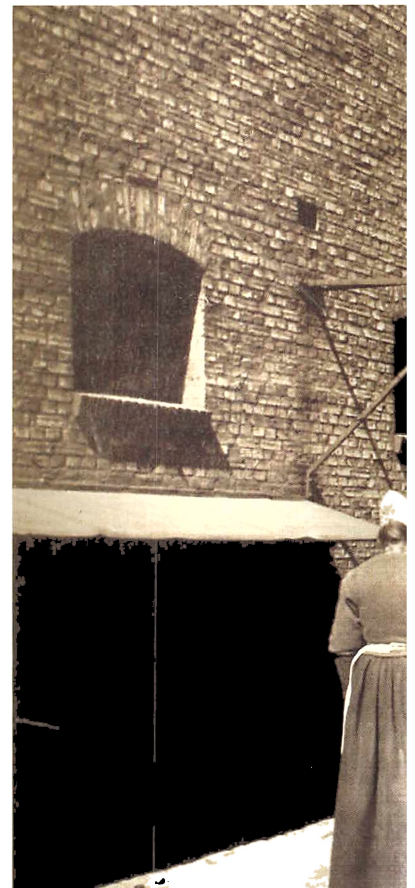
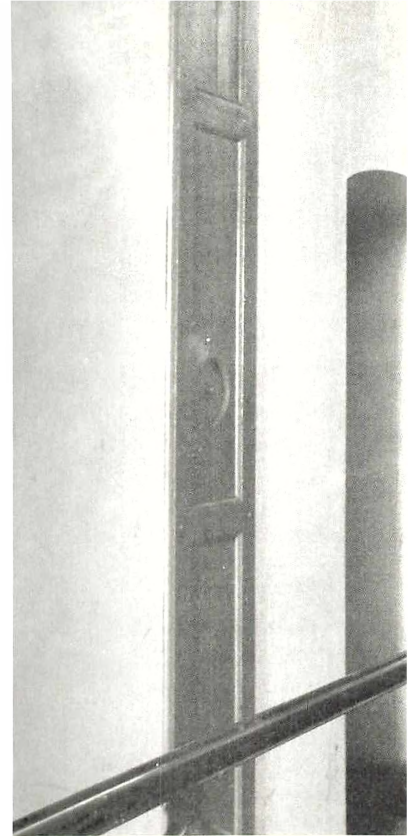
Hemmelige beskeder, bøger og skrå blev flittigt udvekslet mellem cellerne gennem noje tilslørede huller i cellevæggene eller med hejseværk gennem vinduet mellem de celler, der var placeret over hinanden. Der lader ikke til at have været nogen ende på de utrolige tricks, fangerne fandt på for at undslippe fængselslivets ensomhed og kedsomhed. Især fanger med betroet arbejde udenfor cellen, såsom rengøring, maduddeling eller tojvask, gjorde ofte deres bedste for at fremme fællesskabet.

I 1926 opdagede betjentene i Horsens, at en af gulvvaskerne havde udhulet skaftet på sin kost, som gennem lang tid havde tjent som »*Brevkasse for en lille Korrespondance, der blev stukket ind under Celledøren.*« Gulvvaskeren havde med andre ord ageret postbud for de øvrige fanger på cellegangene. Endnu mere utroligt var det, at Vridsløselilles mandlige fanger ofte var i kontakt med de kvindelige fanger i Christianshavn Kvindedefængsel, hvor alt toj fra forstnævnte fængsel blev sendt til vask. »*Det var en yndet Sport at anbringe smaa Breve under Skjorternes Halslinninger, hvorved Mennesker, som aldrig havde set hinanden og var milevidt adskilte, tilmed indenfor Fængselsmure, kunde komme i Forbindelse med hinanden,*« skrev kvindedefængslets præst Vilhelm Munck ikke uden en vis beundring for det fantasifulke system.

I kirken og i gården

Kirken var et helt kapitel for sig. Socialisten Paul Geleff, der efter Slaget på Fælled i 1872 blev indsat i Vridsløselille, opdagede hurtigt, at han kunne rejse sig op i de bagerste båse, uden at opsynsbetjentene havde mulighed for at opdage det. Under salmesangen kunne man fore samtaler ved at synge til de nærmeste sidemænd, ligesom skrevne meddelelser gik fra bås til bås, fordi mange af dørene ikke sluttede fuldstændig tæt.

Gårdturene i de stjerneformede strålegårde blev også flittigt brugt til hemmelig kontakt. Når fangerne fornemmede, at den vagthavende betjent ikke stod i observatoriets vindue ud til deres gård, skrev de beskeder på væggene eller kastede breve og

Cellegang i Vestre fængsel, 1920. En af isolationsfængernes mest opfindsomme trick til at opnå kontakt med andre var at signalere gennem celledørens glughul. Fangerne signalerede til hinanden tværs over gangen ved skiftevis at dække og afdække glughullet med hånden og dermed kommunikere via en primitiv form for visuel telegrafi. Fotografi af S. Juncker-Jensen. Det Kongelige Bibliotek.

Fangerne i Christianshavns Kvindefængsel blev beordret til at gå efter hinanden i en rundkreds under gårdturen. Dét gjorde det sværere for dem at føre usete samtaler og lettede derfor overvågningen. Årstal ukendt, fotografi af Peter Elfelt. Det Kongelige Bibliotek.

- > skrå over murene til hinanden. Der er en vis ironi i, at den panoptiske opbygning, kirkebåsene og strålegårdene var anlagt i for at lette overvågningen af et stort antal fanger, gav glimrende mulighed for kontakt. Fangekilderne viser, at sådanne tiltag ikke indgød fangerne en frygt for hele tiden at være potentielt overvåget, men snarere en forventning om at kunne kommunikere uset pga. panoptikkens næsten umulige krav til betjentenes opmærksomhed.

Loyalitet, solidaritet og opposition

Den hemmelige kommunikation var også en fortrinlig nyhedstjeneste, og fangernes beskrivelser af, at nyheder blev spredt hurtigt i fængslet, tyder på, at de efterlevede et internt ideal om til enhver tid at yde sit til opretholdelsen af de hemmelige forbindelser. Ofte var det fast procedure at indvie nye fanger i kommunikationen. *»Så snart en celle blev beboet af en ny mand, fik han morsealfabetet smuglet ind med ordre om at lære det hurtigst muligt. Det gik ikke, at forbindelsen ikke var i orden,«* huskede modstandsmanden Christian Algreen-Petersen fra sin tid i besættelsestidens Vestre Fængsel.

Loyalitet, solidaritet og opposition træder i det hele taget tydeligt frem i fangernes kommunikation. Ville den enkelte fange modgå manglen på social kontakt, adspredelse og nyheder, måtte han orientere sig i retning af medfangerne og indgå i deres fællesskaber ud fra den uskrevne regel: 'vær loyal og solidarisk med dine medfanger og udnyt fængslets svagheder.' Konsekvenserne ved dette værdigrundlag illustreres rammende med et eksempel fra Horsens Tugthus. Når betjentene af og til forlod arbejdssalen, og fangerne da så deres snit til at tale sammen, var det ifølge fangen Emil Poulsen *»enhver Fanges ubrodelige Pligt over for sine Medfanger, at gøre dem opmærksom paa, naar Betjenten kikker ind gennem Observationsglasset. Denne Pligt opfyldes ved at sige: Hul!«* Ved dette kodeord indtrådte straks en dyb tavshed på arbejdssalen. Fangernes solidaritetsfølelse og opposition til fængslet sikrede dermed en overvågning af de betjente, som skulle overvåge dem.

Trangen til kontakt

De moderne fængsler kunne ikke eliminere fangernes fællesskab trods skrappe reglementer, massiv overvågning og arkitektoniske foranstaltninger – og det står som et bevis på, hvor svært det er at lægge bånd på den menneskelige opfindsomhed og trang til kontakt.

Fangernes forbudte kommunikation gav ikke kun adspredelse i en ellers trøstesløs tilværelse, men vedligeholdte også et fællesskab, der nærrede sig ved at være i opposition til fængslet og det, fangerne følte som dets anslag mod den enkeltes selvfølelse. At være fange var lig med at blive anonymiseret. Fængselsvæsenet fratog fangerne deres identitetsbærende kendetegn såsom skæg, frisur og tøj, erstattede deres navn med et nummer og inddrog deres selvbestemmelse. Men når fangen foretog hemmelig og forbudt kommunikation, kunne han hævde sig selv og aktivt markere sin opposition til fængslet ved at handle uden om dets snævre rammer. Den indbyrdes kontakt opbyggede en subkultur, hvis værdier og moral lader til at have været lige så bestemmende for den enkelte fanges opførsel som fængslets officielle reglement.

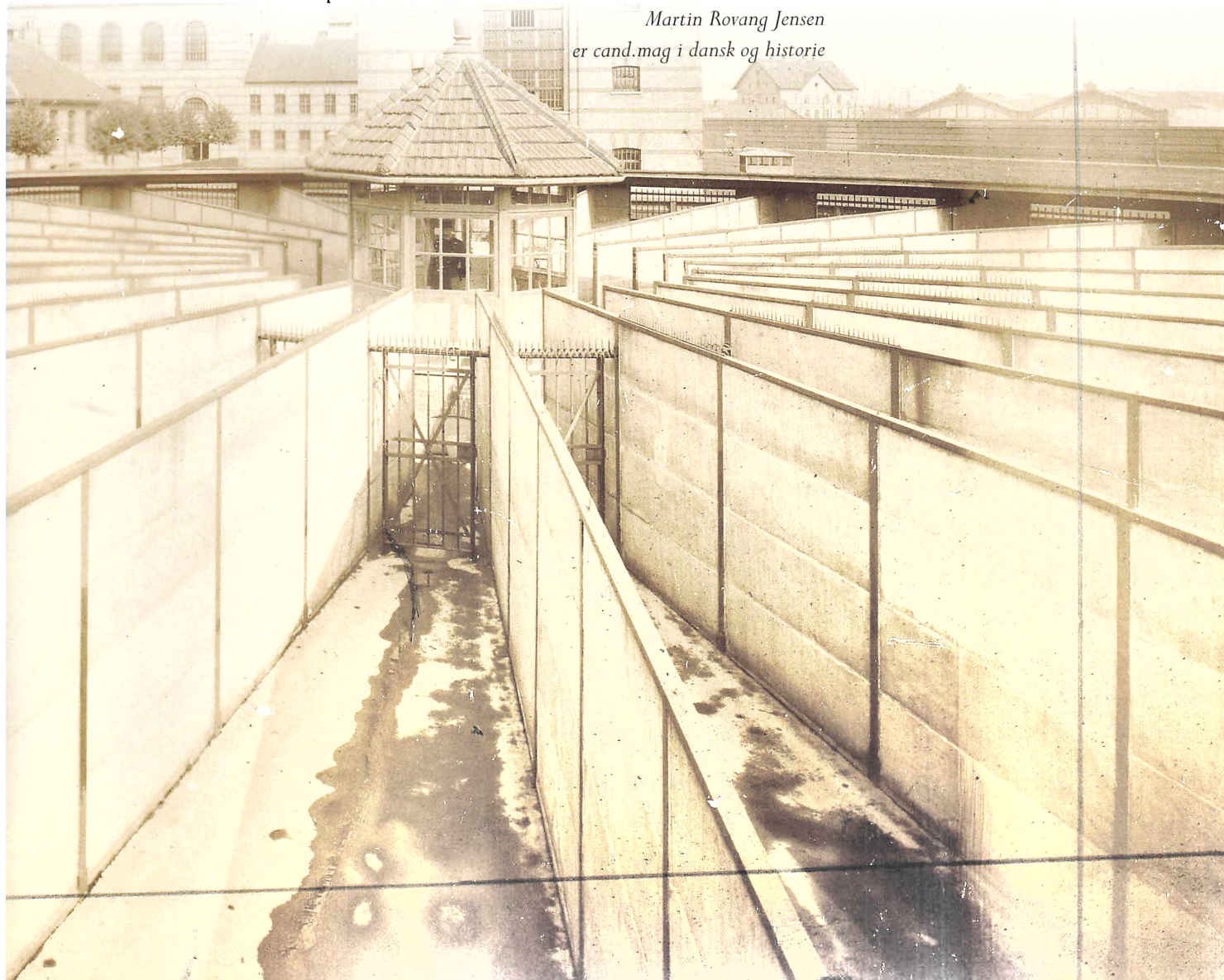
Kommunikation som modstandsform

Alfred Mortensen satte i 1923 ord på fængselslivets frustrationer, da han skrev: »Rapportjageriet og den stadige Mistro til den enkelte Fanges gode Villie til at ville vise god Opførsel og Sandruhed, skaber selvsagt kun Had og udvikler Fangens Lyst til at være 'paa tværs'.«

Fangernes afvisning af fængslets kontrol og overvågning gennem den hemmelige kommunikation kan ses som et modtræk til dét, de opfattede som fængslets afvisning af dem selv. Det moderne fængsel var jo lagt an på at frembringe en mønsterfange, der netop var karakteriseret ved *ikke* at have nogen selvbestemmelse, *ikke* at udfordre reglementet og *ikke* at knytte sociale kontakter til medfangerne. Det må derfor siges at være skæbnens ironi, at fængslernes fanger stik imod hensigten ivrigt udlevede modbilledet på denne mønsterfange. Deres livlige og forbudte kommunikation fandt vej gennem selv de mindste sprækker i fængslernes massive overvågning som en reaktion på fængselslivet. Stik imod forventningen blev det moderne fængselsvæsens strenge overvågning og kontrol dermed katalysator for styrken af den loyalitet, solidaritet og opposition i fangernes fællesskaber, som fængslerne oprindeligt var blevet udviklet til at bekæmpe.

Væggene i Vestre fængsels cellegårde måtte regelmæssigt hvidtes pga. de mange beskeder, fangerne så deres snit til at skrive til de næste, der skulle i gården. Når vagten i observationstårnet så væk, lykkedes det dem også ofte at kaste beskeder til hinanden eller hviske sammen over murene. Årstal og fotograf ukendt. Det Kongelige Bibliotek.

Martin Rovang Jensen
er cand.mag i dansk og historie

DANMARK

— *et indvandererland*

Danmarks historie har været rig på indvandring. Og indvandrerne har i meget høj grad været med til at forme det land og det samfund, der i dag er os til del. På denne måde kan fremvæksten af det nationalt danske med rimelighed siges at være en konsekvens af en multikulturel, udefrakommende, kontinuerlig bevægelse. Skal vi forstå os selv som danskere, er en studie af indvandring og indvandrere i Danmarks historie uomgængelig.

BENT ØSTERGAARD

I de seneste år har mangel på arbejdskraft betydet, at polakker, baltere og i et vist omfang tyskere er ankommet til Danmark, hvor de har påtaget sig relevante opgaver inden for gartneri, landbrug, byggeindustri og i forskellige entreprenørvirksomheder. Man kan kalde dem sæsonarbejdere, der sættes ind, hvor behovet findes. Antallet er ikke ubetydeligt. Alene i sommeren 2007 indregistreredes ca. 13.000.

Samtidig er behovet for ingeniører og andre akademikere i industrien afhjulpet af nyankomne fra udlandet. Har de kendskab til engelsk, kan de let glide ind i disse arbejdsmiljøer. Til gengæld må udenlandske hospitalslæger gennemgå et dansk kursus, inden de kan varetage arbejdet med patienter. Nogle af de polske læger medbringer deres familier, og symptomatisk for deres fremtidsplaner og udsigter, er der oprettet en skole på den polske ambassade, hvor de kan aflevere børnene om morgenen. De unge må ikke miste forbindelsen til det polske sprog og den polske kultur.

Der er her ligheder og forskelle med ankomsten af »fremmedarbejdere« i tiden omkring 1970. Men der er intet nyt i, at Danmark altid har givet husly til større eller mindre grupper udefra, der er ankommet for her at skabe sig en ny fremtid – nogle med planer om igen at rejse tilbage til hjemlandet – andre besluttet på at tage varigt ophold. Danmark har altid været et indvandrerland.

Hollænderne på Amager, jøder og reformerte i Fredericia og København og kartoffeltyskerne på Alheden er velkendte kapitler i danmarkshistorien.

> Danmark tager form

Disse grupper er langt fra enkeltstående undtagelser. Danmark synes at have taget navn efter en stamme, danerne, der indvandrede fra Sverige i jernalderen. De mange landsbynavne, der ender med stavelsen »-lev«, vidner om de nyankomnes bosættelse.

I løbet af vikingetiden blev Danmark officielt kristnet. Missionærer, ikke blot fra Tyskland, men også fra England og Irland, kom tilrejsende for at forkynde Hvide Krist, som mange danskere også havde mødt på deres rejser i de kristne lande.

Den nyetablerede kirke måtte udbredes og konsolideres under medvirken af uddannede fra de mere veletablerede kirker i udlandet, især fra England. Men disse gejstlige, der ankom til Danmark, var stærkt afhængige af den til enhver tid siddende konges velvilje. Ikke mindst Knud den Hellige varetog med ildhu deres interesser. I England var der tradition for, at hvis en konge led en voldelig død, blev han ofte – uanset personlig vandel – helgenkåret. Det er givetvis de britiskfødte gejstlige i kongernes nærmeste omgivelser, der bragte denne sædvane til Norge og Danmark; hvor kongerne Olav og Knud fik helgenbetegnelse umiddelbart efter deres blodige død, selvom det modte overordentlig stærk lokal modvilje.

Den katolske kirke var international. De mange tilrejsende gejstliges indsats for arkitektur, kirkekunst, uddannelse, lovgivning, havebrug m.m. er et centralt og kendt islæt i middelalderhistorien.

I den tidlige middelalder sporer vi vendiske landsbyer og små handelsbyer (Vindeby og Vindeboder) på »Sydhavsøerne« og Sjælland. Helt nye arkæologiske fund og stednavneforskningen (marknavne) viser udbredelsen og giver vished for, at vendiske tilflyttere har slået sig ned blandt de danske bønder. De kendte venderkrige før og under Absalon var en kort periode. Det fredelige samkvem mellem de to folkeslag var langt mere kendetegnende. Stormænd med vendiske navne optræder således hyppigt i kongernes inderkreds.

Nedertysk, højtysk og dansk

Langt tydeligere eftervirkninger efterlod de tyske indvandrere sig i Danmark. Håndværkere og handlende fra de nordtyske Hansestæder bosatte sig i København og i mange købstæder. Sammen med indvandrede riddere og adelsmænd tilførte de det gamle sprog fra vikingetiden talrige låneord af nedertysk/plattysk oprindelse. Men endnu vigtigere: de gav også det danske sprog mange nye begreber og sprogformer, der udviklede og omformede det danske sprog. Brugen af endelserne »-else«, »-eri«, »-hed«, »-aglig«, »-ere«, og forstavelser som »an-«, »be-«, »bi-«, »for-«, og »und-« skyldes denne påvirkning.

Sprogforskeren Peter Skautrup siger herom, at sproget derved var blevet levende, bøjeligt og smidigt i en helt anden grad end forhen. Danskerne fik nu mulighed for fri dannelse af udtryk for handling og egenskaber, som – i det mindste tilsyneladende – ikke tidligere lod sig sprogligt udkrystallisere som enhedsbegreber. Han mente, at der derved på det etiske område blev udmontet og skabt nye værdier, som ikke tidligere var erkendt.

Ansgar fik omkring 960 lov til at ophænge en klokke i Hedeby. Den afbillede klokke stammer fra 1100-tallet og er den ældste klokke i Danmark, der fortsat er i brug. Klokken findes i Smøllerup Kirke vest for Viborg. Foto: Jens Vellev.

Mange miljøer blev »tosprogede«. Når en forkortet populæruddgave af Saxo blev oversat fra latin til nedertysk, viser det, at læsekyndige i Danmark har følt sig hjemme i en tysk version om forfædrenes bedrifter. Tre danske konger var som bekendt født i henholdsvis Pommern (Erik), Bayern (Christoffer) og Oldenburg (Christian 1.). Kongens Kancelli benyttede sig af plattysk. Plattysk var opstået i Lübeck, hvor man pga. af de mange tilflyttere fra andre dele af Tyskland havde udviklet et samlende skriftsprog, den lybske norm, der også blev anvendt af indvandrerne i de skandinaviske byer.

Men indvandrerne af tyskere ind i de tidligere vendiske områder i det østlige Tyskland skulle få endnu større sproghistorisk betydning. De dialekter fra forskellige dele af Tyskland, som tilflytterne medbragte i 1100-1200-tallet, blandedes efterhånden. Skriftsproget, som skabtes på dette grundlag, blev udformet i de lokale kancellier, specielt det saksiske, og det blev også Luthers sprog. Gennem hans litterære virksomhed blev det grundlaget for det senere skriftsprog, højtysk, der skulle blive skriftsprog i det tyske rige og meget anvendt i dets nabostater.

Reformationen medførte, at det hidtidige nedertysk/plattysk hurtigt tabte terræn i Danmark. Christian 3.s Kancelli indførte højtysk. Indvandrede bogtrykkere trykte Bibelen og de reformatoriske skrifter på højtysk. Mange danske gejstlige tog deres uddannelse på lutherske universiteter i Nordtyskland. I løbet af et halvt århundrede skiftede de højere klasser i Danmark fra nedertysk til højtysk, der blev dominerende i Danmark, ikke mindst ved hoffet og blandt de højere embedsmænd, helt frem til 1800.

Indvandrere og indkaldte i 1600 og 1700-tallet

Hvor talmæssigt omfattende denne indvandring har været, lader sig ikke nemt sige, men indvandrerne fortsatte de følgende århundreder. Danmarks udvikling, såvel økonomisk, teknisk som kulturelt, var afhængig af impulser fra de lidt højere udviklede stater mod syd og vest. En by som Helsingør fik et internationalt tilsnit, befolket som den var af nederlændere, skotter og tyskere.

Et særligt kapitel udgjorde samarbejdet med Nederlandene. Mens danskere og nordmænd søgte hyre på hollandske skibe, fik mange hollændere tjeneste i Danmark som søfartssagkyndige eller skibsbyggere. Flere hundrede nederlandske låneord inden for det maritime område minder om disse forbindelser. Når Danmarks flåde hævdede sig over for den svenske, skyldtes dette i høj grad de hollandske skibstørmere, som ledede byggeriet på Holmen, og den uddannelse, danske skibsførere fik af hollandske navigatører.

Landhæren blev præget af tyske officerer og hvervede (geworbne) soldater. Allerede i middelalderen anvendte kongerne udenlandske lejetropper. Det var således med bistand af militære kræfter fra Tyskland, Valdemar Atterdag kunne samle det søndersplittede Danmark og bekæmpe den oprørske jyske adel.

Den endelige sejr 300 år senere over Karl Gustavs tropper ved Nyborg i 1660 skete med hjælp fra hvervede hollændere, englændere og franskmænd, der her kæmpede side om side med danskere, polakker og brandenburgere. Det var også med sine

hvervede og danske regimenter som stiltiende trussel – og den popularitet, han nød i borgerstanden – at Frederik 3. nogle måneder senere ved et ublodigt kup kunne indføre arvekongedømmet og enevælden.

Den danske landhær var altså under enevælden præget af de tyske officerer og hvervede soldater. Militærsproget var tysk. Men hæren omfattede både danskere og tyskere og i krigstid også skotter, kroater (krabater) m.fl. Når de hvervede soldater i moden alder blev afskediget, forblev mange i landet og fægtede sig igennem med ofte dårligt betalt arbejde. Mange danskere stammer ned fra disse tyskere, der giftede sig i deres nye land. Niels Bohr var således efterkommer af en soldat fra Mecklenburg, der efter sin militærtjeneste slog sig ned i Helsingør.

Flere gange måtte forsvaret reformeres i takt med udviklingen. En af de mest banebrydende ændringer blev iværksat i 1760'erne af den indkaldte militærekspert Saint-Germain fra Frankrig. Han ville styrke det indfødte element i hæren, men fratog samtidig godsejerne deres indflydelse på landets civile styre. Ansvaret for hærens ledelse blev overført til kongemagtens direkte ledelse – uden for godsejernes kontrol. Saint-Germain, der var en ivrig tilhænger af den oplyste enevælde, banede vejen for Struensees senere reformer og ikke mindst den indsats, der blev udført af kredsen omkring kronprins Frederiks kabinetsstyre fra 1784.

I 1700-tallet kulminerede indvandringerne til Danmark. For at opbygge en hjemlig industri og stimulere landets erhvervsliv og handel indkaldte regeringerne sagkyn-dige, der med statsstøtte og privilegier oprettede små fabrikker, som producerede metalvarer og klæde- eller luksusartikler. Sammen med de indkaldte fabrikanter fulgte medhjælpere, der var bedre uddannede end de danske.

De danske grænser var ret åbne, og mange søgte sydfra hertil på eget initiativ som omrejsende kunstnere, skuespillere eller musikere. Andre igen blev inviteret på kongeligt bud. De omfattende slotsbyggerier og de mange militære fæstningsværker blev konstrueret ved hjælp af udenlandsk arbejdskraft. De fleste kunstværker, der blev udført i Danmark eller indkøbt til de kongelige samlinger for 1800, var ligeledes fremstillet af udlændinge.

På det mere prosaiske område kan tilføjes, at regeringerne også indkaldte udenlandske specialister i klitbeplantning og forstmænd, der skulle genetablere de odelagte og forhuggede danske skove. Et element i disse bestræbelser udgjorde også regeringens forsøg på at opdyrke jyske hedearealer, da man i 1759 indkaldte tyskere fra Rhinegnene – senere kaldt kartoffeltyskerne.

Af betydning for den erhvervsmæssige fremdrift var også de mange vandrende håndværkersvende. Efter udstået læretid drog de meget fagbevidste svende »på valsen« gennem Europa, og andre ankom til Danmark, hvor de slog sig ned og blev gift, normalt med en håndværksmestersdatter eller enke, hvis værksted de så kunne overtage.

Oplysningstid, patriotisme og nationalisme

Kongemagten foretrak indkaldte, ofte tyskere, til at besætte landets offentlige embeder – også de allervigtigste. De var uafhængige af landets egne klikker og derfor mere afhængige af kongens nåde. Personer som Schulin, den ældre og den yngre

En række meget dygtige musikere blev hentet til det danske hof. De to forreste er formodentlig englænderne harpespilleren Darby Skott og gambespilleren Thomas Simpson. Maleri af Reinholdt Timm. Musikhistorisk Museum. Foto: Ole Woldbye.

Bernstorff, Moltke og Schimmelmann ydede i disse egenskaber en fornem indsats i Danmarks historie.

Eliten i Danmark blev domineret af tyskere, der satte deres præg på den politiske, økonomiske og åndelige udvikling. Det blev i stort omfang dem, der sammen med en mindre gruppe, dansk-, norsk- eller holstensfødtede formidlede de nye europæiske strømninger til vort land. Den intellektuelle elite var i høj grad blevet kosmopolitisk.

Mens kongerne tidligere meget kraftigt havde håndhævet den lutherske tro og statskirke, skiftede billedet med oplysningstiden. De fleste danske konger i perioden 1536- 1746 var personligt stærkt engagerede i religiøse spørgsmål. Sammen med Universitetets teologer og biskopperne fastlagde de lovgivning om indbyggernes tro og moral. Den lutherske toregimentlære om skellet mellem åndeligt og verdsligt styre hindrede ikke kirkens indblanding. Når regeringen af økonomiske grunde lempede på restriktionerne og i begrænset omfang tillod ophold for reformerte, katolikker og jøder, mødte den ofte heftig modstand fra de gejstligt sagkyndige.

Med oplysningstiden i midten af 1700-tallet slog tolerancen efterhånden igennem. Nogle tilsluttede sig ideen om religionernes ligeværd. Den herskende pietisme, der fremhævede troens inderlighed og gode gerninger på bekostning af ortodoksiens strenge dogmatiske systemer, bidrog også til større frisind – i det mindste mellem de protestantiske retninger.

Eliten i Danmark blev fortalere for oplysningstidens ideer, og man gennemførte mange nyttige reformer til gavn for landbrug, handel, industri og uddannelse. Men den herskende klasse var som nævnt i høj grad domineret af tyskere, der formidlede indvandring af andre tyskere, som ligeledes fik ansvarsfulde stillinger. Selvom nogle af de fremmede lærte sig dansk, og næsten alle uanset sprogkundskaber følte sig som gode patrioter under deres selvvalgte konge, opstod der i 1760'erne en åbenlys og heftig kritik mod det tyske befolkningselement og dets dominans. Mange danskere mente, at tyskerne begrænsede deres karrieremuligheder.

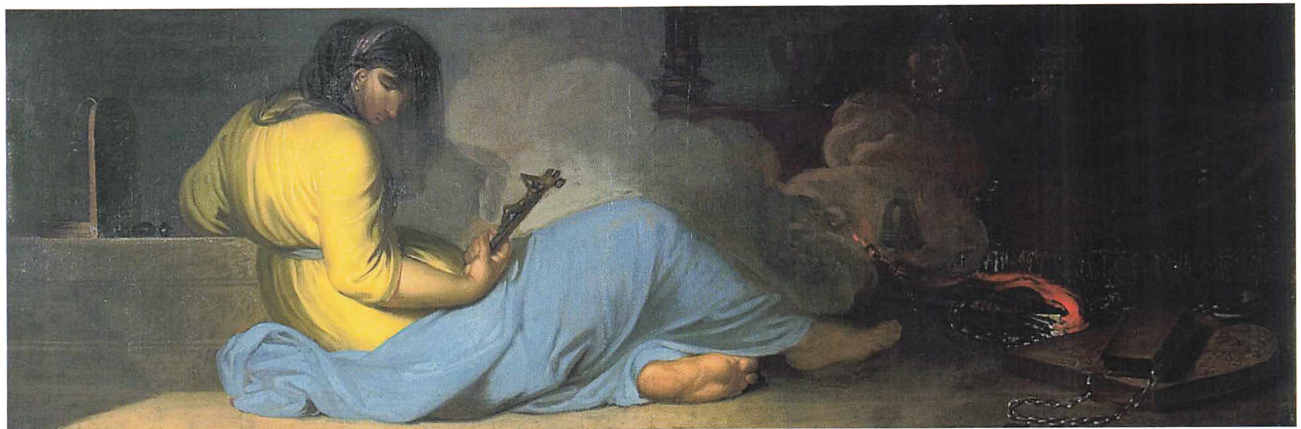
I 1759 kunne Tyge Rothe, der var af tysk afstamning, opnå velvillig modtagelse af en bog, hvori han gjorde sig til talsmand for, at sprog og fædreland er der, hvor man lever og virker som borger – og at veluddannede udlændinge var til fordel for Danmark, der ikke selv havde tilstrækkeligt med talenter. Her gav Rothe udtryk for indvandrernes opfattelse, at man var en god patriot, hvis man trofast og med flid tjente det land, man selv havde valgt, uanset sprog og fodeland.

Allerede i 1767 blev hans synspunkter imødegået af den norskfødte Eiler Hagerup, der i en pjece gjorde gældende, at landets egne borgere nu var så velkvalificerede, at udlændinge var overflødige. Fædrelandet var det land, hvor man var født og opvokset. Dygtige udlændinge var velkomne, men burde ikke have fortrinsret til ulempe for landets egne. Tidsånden var nu med Hagerup. Tyskeren Struensees reformpolitik 1770-72 – og ikke mindst hans manglende respekt og forståelse for det danske sprog – forstærkede danskernes modvilje mod det tyske.

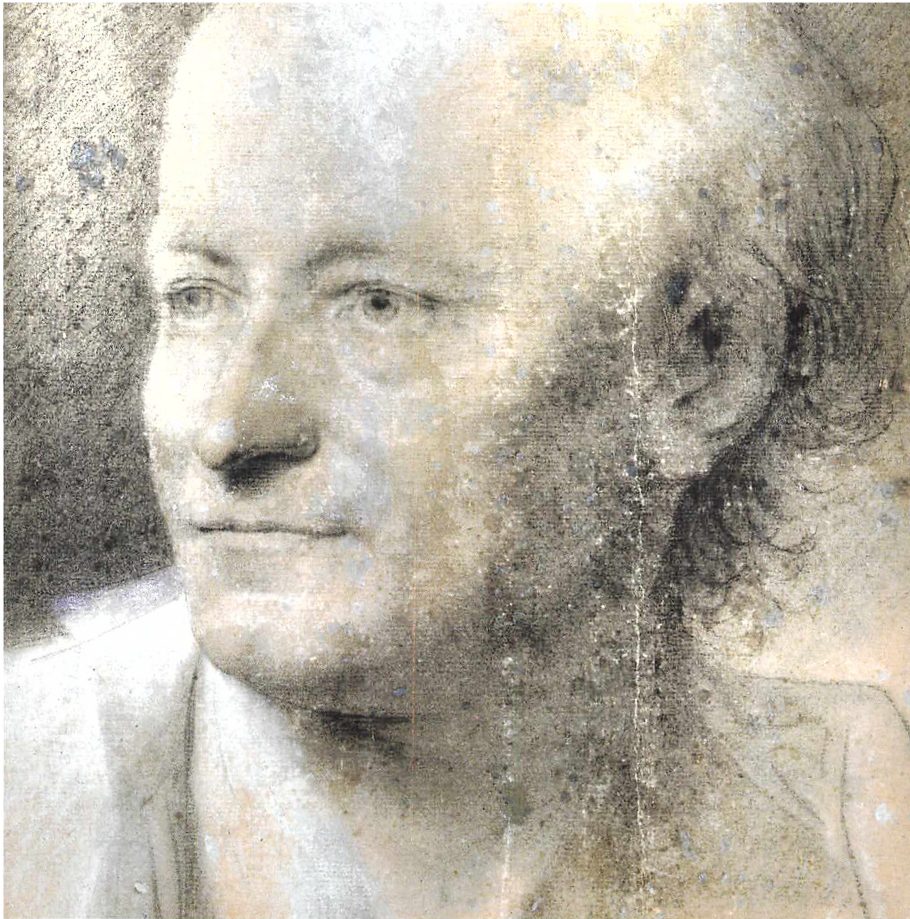
Under den følgende regering ændrede Ove Hoegh-Guldberg i 1772-73 hærens kommandosprog til dansk, og i 1776 fulgte loven om indfødsret. Den begrænsede

Nicolai Abildgaard malede i 1780'erne disse tre allegorier over verdensreligionerne. Jødedommen lægger hånden på moselovens tavler, og bag den står Pagtens Ark. Islam peger på den hellige Koran med arabiske skrifttegn, i baggrunden ses det krumme sværd. Kristendommen har sine øjne fæstet på krucifikset. Bemærk, at på trods af påvirkningen fra oplysningsfilosofien, er Islam og Jødedom forsynet med bind for øjnene. Malerier i Håndværkerforeningens bygning, Moltkes Palæ i København. Foto: Henrik Nielsen.

ansættelse i statens tjeneste til kun at omfatte dem, der var født inden for rigets grænser, herunder selvfølgelig også det tysktalende Holsten. Historikeren Ole Feldbæk har påvist, at en sådan lov var en nydannelse i retshistorien – ganske ukendt i det øvrige Europa. Den kraftige danske nationalisme, som brød frem i 1700-tallets sidste årtier, var også ukendt andre steder i Europa, hvor nationalfølelserne først brusede frem som følge af og reaktion på Den franske Revolution og Napoleonskrigenes besættelser.

Industrialismens gennembrud

Den tekniske udvikling og industrialismens gennembrud i slutningen 1800-tallet krævede også medvirken af indvandrere, både højtuddannede eksperter og mange »håndens arbejdere«. Fabrikker og jernbaner behøvede ingeniører, maskinmestre og togførere udefra – især fra England. Det hårde slid ved jernbaneanlæg, havnebyggeri og teglværksdrift – og det store voldanlæg omkring København – krævede arbejdskraft. Det var slidsomt og dårligt betalt. Som i andre vesteuropæiske lande valgte mange fra de fattigste lag i Danmark derfor at udvandre til Amerika.

Eiler Hagerup angreb den tyske indflydelse i Danmark. Tegning af C.G. Kratzenstein-Stub. *Privateje*.

Nicolai Abildgaards tegning af Tyge Rothe. Privateje.

Til gengæld tog en del svenskere og skåninger til Danmark, hvor de sammen med nyankomne tyskere fandt arbejde. I 1880'erne boede der forholdsmæssigt flere fremmedarbejdere i Storkøbenhavn end hundrede år senere. Mange svenske piger fik arbejde som tjenestepiger i de københavnske husholdninger. Madlavning, rengøring og opvarmning med træ og tørv var meget arbejdskrævende – mere end husmoderen selv kunne overkomme. Denne ofte »glemte« svenske indvandring var ganske omfattende, og mange slog sig ned i Danmark, giftede sig og blev assimileret; sprog, religion og navne udgjorde ingen barrierer.

Landbruget, især de større godser, virkede heller ikke tiltrækkende for danskerne. I begyndelsen løste man problemet med svenske sæsonarbejdere. De blev snart afløst af polsk, kvindelig arbejdskraft. I sommerhalvåret påtog disse »roepolakker« (med tryk på tredje stavelse) sig arbejdet med sukkerroerne, men også andet landbrugsarbejde, især på Lolland-Falster. De virkede dog også i andre landsdele.

Under Første Verdenskrig blev det vanskeligt at tage hjem, og en betydelig gruppe, omkring 3.000 mennesker, blev efter krigen fastboende i Danmark. De virkede sprogligt og kulturelt meget fremmedartede på deres danske omgivelser, men de blev et mærkbart tilskud til den lille danske katolske kirke.

I tiden omkring århundredskiftet ankom mange joder fra Rusland til København på flugt mod vest fra fattigdom og forfølgelser. USA var det forjættede mål, men hen ved 3.000 slog sig ned i hovedstaden, hvor de fandt deres boliger i de fattigste kvarterer og ernærede sig som skræddere eller af andet håndværk. Med deres for københavnernes fremmedartede sprog, udseende og klædedragt vakte de en vis opsigt og nogen kritik. Men de blev et væsentligt tilskud for det ældre og delvist assimilerede jodiske samfund, der efter en vis stagnation nu blomstrede op og gik frem i antal. De følgende generationer prægedes af en stærk social opdrift.

Danskheden

De nationale strømninger, der efter 1800 blomstrede op overalt i Europa, byggede på nationalfølelsen, på folkets fælles historiske arv og sprog. Man mente, at folkets, og ikke mindst almuens overleverede sagn, viser, ordsprog og eventyr, vidnede om det nationale egenartede, og nationalsproget blev derfor nu fremhævet som det centrale element, styrken i landets og folkets historie. De fattige år i Danmark efter Napoleonskrigen kunne ikke tiltrække mange udefra. De fleste tysktalende familier gik med tiden over til at tale dansk. De stærke nationale følelser før, under og efter krigene 1848-50 og 1864 ansporede også tyskere i hovedstaden til at lade sig assimilere. Efter tabet af Sønderjylland og Holsten var Danmark ikke længere multisproget, men blev nu en af Europas mest afgrænsede nationalstater.

Ligesom i andre europæiske lande blomstrede nationalfølelsen. Grundtvigs og andre digteres indsats er velkendt. Billedkunstnere valgte i alle lande »nationale« motiver fra historien, naturen eller almuens dagligdag. Paradoksalt nok blev det en tysksproget kunstmaler, født i Altona, Louis Gurlitt, der som den første skildrede Jyllands natur i tidens nationalromantiske stil. Da han blev fortrædiget af national uvilje i hovedstaden, foretrak han snart at tage ophold i Tyskland. Også den senere nationale musikkultur

> i Danmark blev oprindeligt grundlagt af indvandrede komponister fra Tyskland, fx J.A.P. Schulz, F.L.Ac. Kunzen og den mere kendte Friedrich Kuhlau.

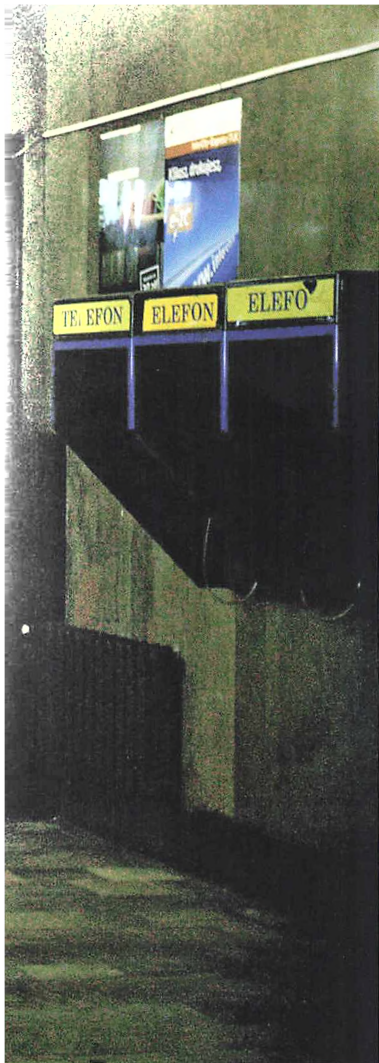
De stærke nationale holdninger, fortsatte århundredet ud og ind i det følgende. Ved genforeningen i 1920 beretter Martin A. Hansen, at hans far dybt bevæget fortalte drengen »om Nordens Sydgrænse. Han fortalte om 1100 Aars Kamp om den Grænse. Han fortalte om Sorg. Jeg forstod den Dag ikke, hvorfor han mest vendte ryggen til mig.«

De stærke nationale følelser kulminerede ganske forståeligt under Besættelsen. Derefter synes de at tone hen. Men i debatten om EF/EU blev den nationale tone atter bragt på bane af modstandere både fra højre og venstre.

Også i indvandrerdebatten fra 1980'erne blev de nationale følelser og strenge anslået. Højreorienterede bevægelser mod indvandringen opstod i de fleste europæiske lande, også i Danmark. Gennem denne lange periode opfattede danskerne ikke deres land som et indvandrerland, selv om det langt hen ad vejen var tilfældet.

Polske arbejdere venter i december 2006 på banegården i Szczecin på transport til Danmark. Polfoto/ Caspar Dalhoff.

Bent Østergaard

INDVANDRERNE I DANMARKS HISTORIE

KULTUR- OG RELIGIONSMØDER

Bogen skildrer de mangfoldige områder, hvor indvandrere har bidraget til sprog, kunst, kultur og de mange andre forhold, som vi ikke tøver med at betegne som typisk danske.

562 sider, indbundet, rigt illustreret i farver, 378,00 kr.

Netop udkommet på
Syddansk Universitetsforlag.

Det tyvende århundrede- flygtningenes og migrantarbejdernes århundrede

Det tyvende århundredes indvandring er mere kendt end fortidens. Verdenskrigene og mellemkrigstiden sendte flygtninge til Danmark. Jøder på flugt fra antisemitiske regimer ankom i 1930'erne sammen med landsmænd, der var forfulgt pga. deres politiske aktiviteter. De blev hjulpet af private ildsjæle og humanitære foreninger under intensiv overvågning fra myndighederne. Et sort kapitel i Danmarks historie udgør de afvisninger ved grænsen og de udvisninger til Tyskland, der ramte nogle af de forfulgte. De fleste reddede sig dog over Øresund til Sverige. Her bør det erindres, at mens der i andre tyskbesatte lande opstod et tæt samarbejde fra myndighedernes side med tyskerne, var forholdene i Danmark diametralt anderledes. Her bistod myndighederne jøderne.

Ved krigens afslutning befandt der sig ca. 250.000 flygtninge i Danmark, mest tyske kvinder, børn og ældre mænd. De blev installeret i lejre, nøje adskilt fra den danske befolkning. Efterhånden kunne de tilbagesendes til Vesttyskland. De sidste afrejste i 1949.

FN's Menneskerettighedserklæring i 1948 og de mere bindende konventioner om flygtninges retsstilling, pålagde i efterkrigstiden staterne ikke uden videre at afvise eller tilbagesende asylansøgere. Erfaringerne og skammen fra 1930'erne var baggrunden for dette internationale samarbejde, der i 1951 blev fulgt op af oprettelsen af FN's Højkommissariat for Flygtninge (UNHCR).

Og nye situationer tvang nye befolkningsgrupper på flugt. De første grupper fra Ungarn, Vietnam og Chile gled forholdsvis let ind på det danske arbejdsmarked, da det økonomiske opsving før oliekrisen omkring 1970 medførte en akut mangel på arbejdskraft.

Indvandringen var et almeneuropæisk fænomen, der berørte de fleste lande, og det gælder de for de fleste flygtningegrupper, der er ankommet gennem de sidste 25 år. Den ret pludselige eskalering i antallet af asylansøgere skyldtes ikke – som hævdet fra visse sider – primært vedtagelsen af den nye Udlændingelov i 1983. Tilvandringer berørte hele Vesteuropa og kulminerede i to korte intervaller, 1984-1986 (fra Mellemøsten og Sri Lanka) og i 1991-1997 (fra Eks-Jugoslavien og Somalia). Årsagerne til disse migrationer skyldtes først og fremmest forholdene i de lande, flygtningene kom fra.

Det nye økonomiske opsving efter årtusindskiftet har som nævnt i indledningen ført til en ny tilvandring af arbejdskraft fra Polen, de baltiske stater og Tyskland. Også her deler Danmark skæbne med andre vesteuropæiske lande.

Det er, som her beskrevet, ikke en helt ny historisk situation. Danmark har fortløbende i sin historie måttet modtage fremmede, der i løbet af nogle generationer blev integreret. De fleste indvandrergrupper har talmæssigt været små. Men indvandrerens betydning for Danmarks kultur og udvikling kan ikke måles kvantitativt. Enkelte individer og små grupper har ofte spillet en vigtig historisk rolle.

Bent Østergaard er forfatter og foredragsholder. Lærer 1956-1998.

Har skrevet kronikker og artikler i dagspressen og i tidsskrifter samt udgivet en række bøger.

Kurt Jacobsen og Klaus Larsen:

Ve og velfærd

Læger, sundhed og samfund gennem 200 år

Lindhardt og Ringhof, 2007. 536 s. 399 kr.

En samlet fremstilling af det danske sundhedsvæsens udvikling fra den moderne lægevidenskabs famlende begyndelse til nutidens højteknologiske sygehuse, hvor grænserne hele tiden skubbes fremad og etikken udfordres. Hermed er bogen også et indlæg i debatten om, hvilket sundhedsvæsen, vi

vil have i Danmark – og hvem der skal betale. Bogen udgives i anledning af Lægeforeningens 150-års jubilæum.

Søren Mørch og Tom Buk-Swienty:

Købmændenes historie

Gads Forlag, 2007. 284 s. 299 kr.

Bogen er en rejse gennem »købmandsdanmark« de sidste 100 år, skildret gennem personlige portrætter fra købmændenes verden af i går og i dag og et kalejdoskopisk tidsbillede af det begivenhedsrige århundrede, som den danske købmandshistorie dækker. Bogen er udgivet i anledning af De Samvirkende Købmænds 100-års jubilæum.

Jacob Andersen:

Livet er ikke det værste man har

Kaffens kulturhistorie i Danmark 1665-2015

Gyldendal, 2007. 183 s. 175 kr.

Bogen er en personlig og munter rejse gennem Danmarks internationale kaffekulturhistorie. Kaffen kom til Danmark

i 1660'erne og skubbede efterhånden til hverdagslivets vaner – først hos en velhavende overklasse i byerne, senere også hos bønder og arbejdere. Vejen mod vore dage, hvor kaffe er blevet til lækker livsstil, går over kaffeerstatningens storhedstid til kaffepausens indførelse og 1980'ernes yuppie-café.

John Erichsen og Luise Skak-Nielsen:

»De gamle huse«

Frilandsmuseet i Maribo

Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 2007. 128 s. 248 kr.

I bogen fortælles historien om, hvordan Frilandsmuseet opstod, og hvordan det har udviklet sig indtil nu. Man får også en indføring i, hvordan livet formede sig i det gamle bondesamfund og i byggeskikken på Lolland og Falster. Endvidere har hver af museets 17 bygninger fået et kapitel, der fortæller den enkelte bygnings historie.

Christian Tortzen:

En Sømand han maa lide

– Sømændenes Forbund 1897-1997

Pantheon, 2007. 2 bd. 352 s. og 560 s.

Bogen er en forbundshistorie, en beretning om sømændene og deres tillidsmænd – deres vilkår, mål, stædighed og særpræg. Men bogen afspejler også – med konkrete eksempler og levende mennesker – såvel verdenshistorie, søfartshistorie og danmarkshistorie. Den behandler temaer som tab og nostalgi, international og hjemlig solidaritet, teknikkens rivende udvikling, broer, lastbiler – men altid med sømanden som omdrejningspunkt. Endelig besvarer bogen spørgsmålet om, hvorvidt den danske sømand er en uddøende race.

SKØNLITTERATUR:

Bent Haller:

Den ottende bonde

Samlerens Forlag, 2007. 271 s. 299 kr.

En roman om en landbokultur, der fandtes for ikke særlig længe siden. På slægtsgården i Thy sidder den 90-årige Anton Oppgård og ser tilbage på sit liv, der har været slid-somt, og hvor den dominerende mor, som blev 100 år, totalt har domineret hans tilværelse.

Karsten Lund:

Den amerikanske sømand En Skagen-kronike

Gyldendal, 2007. 324 s. 279 kr.

Vi er i Skagen i begyndelsen af det 20. århundrede. I 1902 kommer en skibbruden amerikaner i pleje hos jeg-fortælle-rens tipoldemor, Ane, hvis mand netop i de dage er bortrejst. Her begynder en ny slægt og en forbandelse, der kommer til at hvile over den i tre generationer. Forfatteren trækker på sin egen families historie i sit tidsbillede og persongalleri fra ca. 1900 og frem til i dag.

FOR BØRN:

Brita Granström:

Historien om et vikingskib

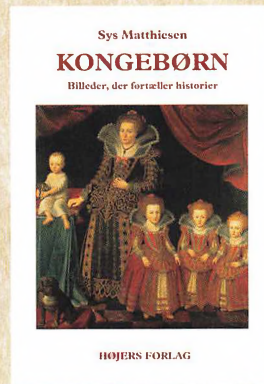
Thorup, 2007. 37 s. 228 kr.

Med vikingskibet Havdragen i centrum fortælles om vikingerne og deres hverdag i krig og fred – når de sejler over havet og kæmper i fremmede lande, og når de arbejder hjemme på gården. Bogen er en blanding af skøn- og faglitteratur. Ud over faktastoffet behandles emnet via en opdigtet familie. Kan læses fra ca. 9 år.

Sys Matthiesen:

Kongebørn Billeder, der fortæller historie

Højers Forlag, 2007. 63 s. 198 kr.

Bogen handler om to vidt forskellige billeder fra hver sin tid. Det ene er et maleri fra 1623, der forestiller Christian 4.s kone – Kirsten Munk – og hendes fire børn. Det andet er et fotografi fra 1952 med dronning Ingrid og hendes døtre, de tre prinsesser. Bogen fortæller om personerne på de to billeder, deres liv og skæbne, men giver også en beskrivelse af, hvorfor, hvordan og hvornår de to billeder blev skabt. Kan læses fra ca. 10 år.

Løver i historien

Jeg har netop siddet og læst en guidebog om Thailand. I historien (den thailandske) optræder løven i mange sammenhænge – ikke mindst i kunstneriske og historiske afbildninger. I den danske heraldik har løven vel i mere end 1000 år været en fast bestanddel? Men mine meget overfladiske undersøgelser på Google siger, at der groft sagt ikke har levet løver udenfor Afrika de sidste 2000 år. Hvordan kommer den så (bogstaveligt) ind i billedet?

*Med venlig hilsen
Mogens Højer*

Svar:

Selv om løven ganske rigtigt indtager en dominerende rolle i dansk heraldik, og faktisk er at finde på det første vidnesbyrd vi har om dansk heraldik, så kan heraldikken som fænomen og dansk heraldik i særdeleshed ikke bryste sig af så ærværdig en alder. Heraldikken opstår i det tidlige 1100-tal, og i Danmark kan den først bevises tilstede i 1194, hvor kong Knud 6. besegler et brev med sit segl, på hvis bagside det danske løvevåben er. Vi må altså 'nøjes med' 813 år.

Som det korrekt anføres, har der ikke levet løver i Europa siden oldtiden. Det forhindrede dog ikke løven i at leve videre i vores forestillingsverden. Dette skyldes Bestiarieret – en form for zoologisk leksikon med stærkt mytologiske og symbolske tendenser. Bestiarier var fra oldtiden og hele vejen op gennem middelalderen populær læsning blandt samfundets elite, den samme elite som brugte våbenskjolde. Forestillingen om løven som dyrenes konge er altså ikke noget, Disney har opfundet. Den er næsten lige

*Det finske rigsvåben
med løven som central
figur.*

så gammel som den menneskelige idé om konger blandt os selv, og formidlet videre gennem både biblen og bestiariene. Særligt i bestiariene er løven som symbol på styrke, mod og herskermagt særlig eksplicit.

Givet løvens symbolske betydning kan det næppe overraske, at så mange europæiske herskere har brugt den i deres våbenskjolde. Som eksempel kan nævnes (ud over vort eget) England, Skotland, Norge, Belgien, Tjekkiet, Holland og Finland. I middelalderen var det dog langt mere udbredt, og løven førtes af nu opløste/opslugte kongedømmer som Cypern, Armenien og det spanske Leon, som betyder løve, og hvis løve i dag indgår i det spanske våben. Endvidere førtes løven også af en stor del fyrster og grever, hvis våben i dag er videreført som regionale våben, eksempelvis Sønderjylland, Normandiet, Poitou, og våbenet for Bayern indeholder sågar hele tre løvevåbener (for områderne Pfalz, Schwaben og Veldenz).

*Steffen Harpsøe
er cand.mag. og arkivar ved Rigsarkivet*

1807 – ET BOGBOMBARDEMENT

LARS BANGERT STRUWE

200-året for bombardementet af København i 1807 har givet anledning til et sandt bombardement af bøger. Her omtales kort fem af de nyudkomne bøger.

Blandt de vigtigste nye oplysninger er Thomas Munch-Petersens analyser af det britiske beslutningsgrundlag og Mia Lade Krogaards beregninger på antallet af dødsofre. Munch-Petersen har tidligere vist, hvordan man i Storbritannien handlede ud fra mildest talt dårlige efterretninger. I bogen »København i flammer« udfolder han disse studier på anbefalelsesværdig vis. Briterne troede fejlagtigt, at den danske flåde var klar til afsejling og til at støtte Frankrig. Derfor besluttede de at foretage et forebyggende angreb. Da de erobrede flåden, stod det helt klart, at den danske flåde ikke var parat til at stå ud og true nogen.

I antologien *København 1807* viser Mia Lade Krogaard i artiklen »Bomberegns følger«, at antallet af dødsofre for bombardementet er sat alt for højt. Normalt omtales ca. 1.500. Dette er der tilsyneladende ikke nogen basis for. Dødstallet har højst været et par hundrede døde civile. De civile flygtede ud til de områder, der ikke blev bombarderet, fx Christianshavn og Amager. Men høje dødstal kunne bruges i propagandaen over for resten af Europa. Bogens andre artikler giver interessante oplysninger om fx de i København bosiddende briteres forhold, fattigdommen i København og deserteringerne efter bombardementet.

Ofte er udlændinges syn på dansk historie noget af det mest givtige. Andrew Lambert

beskriver i antologien *Det venskabelige bombardement* den britiske strategi i perioden mellem Trafalgar 1805 og København 1807. Det giver en langt bedre forståelse af årsagerne til Københavns Bombardement. Derudover giver antologien bl.a. indblik i, hvordan kunsten forholdt sig til bombardementet, og hvordan det blev opfattet i Paris.

Endelig er der udkommet to rent militærhistoriske værker, der beskriver henholdsvis landkrigen og de sømilitære operationer. Begge publikationer er kendetegnet ved en høj detaljerighed, der vil pirre den militærhistorisk interesserede læser. Særligt Rolf Scheens bog *Flådens ran 1807* er god, da han har et spændende dansk-norsk perspektiv på begivenhederne.

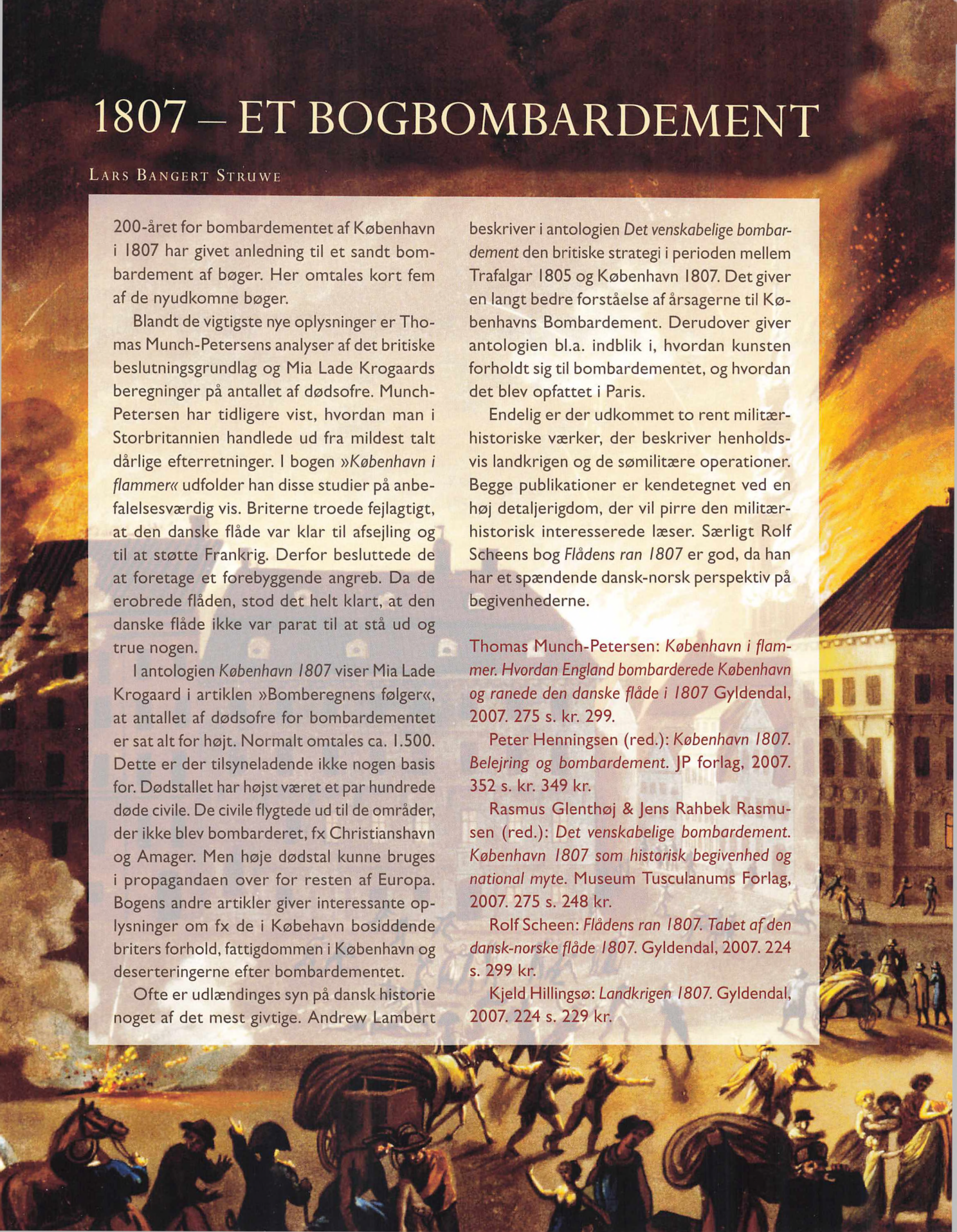
Thomas Munch-Petersen: *København i flammer. Hvordan England bombarderede København og ranede den danske flåde i 1807* Gyldendal, 2007. 275 s. kr. 299.

Peter Henningsen (red.): *København 1807. Belejring og bombardement*. JP forlag, 2007. 352 s. kr. 349 kr.

Rasmus Glenthøj & Jens Rahbek Rasmussen (red.): *Det venskabelige bombardement. København 1807 som historisk begivenhed og national myte*. Museum Tusulanums Forlag, 2007. 275 s. 248 kr.

Rolf Scheen: *Flådens ran 1807. Tabet af den dansk-norske flåde 1807*. Gyldendal, 2007. 224 s. 299 kr.

Kjeld Hillingsø: *Landkrigen 1807*. Gyldendal, 2007. 224 s. 229 kr.

Da Yankee'erne kom til Danmark

Danmark og USA har i de senere år været forbundet som krigsførende nationer i henholdsvis Afghanistan og Irak. Men endnu inden Danmark underskrev Atlantpagten, blev medlem af NATO og meldte sig under Vestens faner, havde den amerikanske efterretningstjeneste fået øje på det lille land i nord. Under Anden Verdenskrig havde den amerikanske efterretningstjeneste OSS et af sine mange europæiske hovedkvarterer placeret i Stockholm, hvor de amerikanske efterretningsofficerer langsomt, men sikkert, fik stadig større interesse for Danmark – en interesse som resulterede i en plan, der skulle sørge for, at OSS var at finde i Danmark i de første dage efter befrielsen i maj 1945. Dette blev fulgt efter og sammen med deres britiske kolleger besøgte de amerikanske officerer danske modstandsfolk i befrielsesdagene, hvilket ses på billedet. Dette blev begyndelsen på den amerikanske efterretningstjenestes tilstedeværelse i Danmark og begyndelsen på et ambitiøst efterretningsarbejde bag Jerntæppet med Danmark som base og hvernningen af danske agenter. Ph.d. stipendiat Peer Henrik Hansen fortæller denne spændende beretning om skæg og blå briller i efterkrigstidens Danmark.